

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

TIZENEGYEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

II. OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST.

1897.

3 13 6 02

TARTALOM.

- I. szám. Justinianus »Omnem reipublicae« kezdetű rendelete a jogi oktatás tárgyában. *Vécsey Tamás* r. tagtól.
- II. » A tudományos és irodalmi kitünőségek jogczime a felsőházi tagságra. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- III. » Az athenei alkotmánytörténelem korszakai azon csak imént fölfedezett görög munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdonítanak. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- IV. » A rövid tartamu szabadságvesztés-büntetések s a föltételes elítélés. *Tóth Lőrincz* r. tagtól.
- V. » További tanulmány a legujabban fölfedezett *Ἀθηναίων πολιτεία* fölött. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- VI. » A birtoki jogtan kétségei. Székfoglaló értekezés. *Hoffmann Pál* r. tagtól.
- VII. » Az adóeszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. Székfoglaló értekezés. *Hegedűs Sándor* r. tagtól.
- VIII. » Magyar tengerjog. Székfoglaló értekezés. *Nagy Ferencz* l. tagtól.
- IX. » Az otthon védelme a magyar büntető jogban. Székfoglaló értekezés. *Fayer László* l. tagtól.
- X. » A jegybankok nemesércz-politikája. *Földes Béla* l. tagtól.
- XI. » Korunk uralkodó eszméi. Székfoglaló értekezés. *Asbóth János* l. tagtól.
- XII. » Állami önkormányzat. Székfoglaló értekezés. *Kuncz Ignác* l. tagtól.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

OSZTÁLYTITKÁR.

XI. KÖTET. 3. SZÁM.

AZ ATHENEI
ALKOTMÁNYTÖRTÉNELEM
KORSZAKAI

AZON CSAK IMÉNT FÖLFEDEZETT GÖRÖG MUNKÁBAN

MELYET NÉMELYEK ARISTOTELESNEK TULAJDONÍTANAK,

SCHVARCZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY ÜLÉSÉN, 1891. MÁRCZIUS 9-ÉN.)

Ára 60 kr.

BUDAPEST.

1891.

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám. Az uzsora törvényekről. *Szinovdéz Györgytől.* 1867. 17 l. Ára 10 kr. — II. Szám. A magyar mezőgazdaság. *Keleti Károlytól.* 1867. 19 l. 10 kr. — III. Szám. A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 42 l. 20 kr. — IV. Szám. A magyar Korona országainak legujabb népesedési mozgalmái. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 52 l. 20 kr. — V. Szám. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. *Kautz Gyulától.* 1868. 38 l. 20 kr. — VI. Szám. A statistika hivatalos és tudományos művelése. *Keleti Károlytól.* 1868. 41 l. 20 kr. — VII. Szám. A római jog s az ujabbkori jogfejlődés. *Pulszky Agostontól.* 1869. 27 l. 10 kr. — VIII. Szám. Gains. *Rentmeister Antaltól.* 1869. 116 l. 30 kr. — IX. Szám. Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. *Tóth Lőrincztől.* 1869. 26 l. 20 kr. — X. Szám. A törvénykezés reformja. *Ókröss Bálinttól.* 1869. 18 l. 20 kr. — XI. Szám. A büntetés rendszeréről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. *Csatkó Imrétől.* 1870. 26 l. 20 kr. — XII. Szám. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. *Baintner Jánostól.* 1870. 37 l. 20 kr.

Második kötet. 1870—1874.

I. Szám. A fogyasztási egyletek. *Dr. Vécsey Tamástól.* 1870. 59 l. 20 kr. — II. Szám. Az emberi öntudat jelen fokáról. *Dr. Barsi Józseftől.* 1870. 27 l. 10 kr. — III. Szám. Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén. *Wenzel Gusztávtól.* 1870. 43 l. 10 kr. — IV. Szám. Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött. *Dr. Suhayda Jánostól.* 1871. 12 l. 10 kr. — V. Szám. Szemle a magyar jogászygyűlések munkássága s eredményei felett. *Tóth Lőrincztől.* 1872. 88 l. 30 kr. — VI. Szám. Modern alkotmányos monarchiai intézmények. *Ladányi Gedeontól.* 1873. 28 l. 10 kr. — VII. Szám. Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. *Kautz Gyulától.* 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. Szám. A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. *Hajnik Imrétől.* 1873. 18 l. 10 kr. — IX. Szám. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. *Dr. Matlekovits Sándortól.* 1873. 32 l. 10 kr. — X. Szám. Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongresszusokon. *Keleti Károlytól.* 1874. 32 l. 10 kr. — XI. Szám. A székely kérdés. *Galgóczy Károlytól.* 1874. 24 l. 10 kr. — XII. Szám. Az emberi élettartam és a halandóság kiszámításáról. 4 graphicus rajzzal. *Kőrösi Józseftől.* 1874. 52 l. 30 kr.

Harmadik kötet. 1875.

I. Szám. A kényszer-egység a csődeljárásban. *Apáthy Istvántól.* 1875. 25 l. 18 kr. — II. Szám. Quetelet emlékezete. *Keleti Károlytól.* 1875. 24 l. 10 kr. — III. Szám. Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873-ban és a cholera. *Keleti Károlytól.* 1875. 56 l. 40 kr. — IV. Szám. Ujabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. *Konek Sándortól.* 1875. 55 l. 35 kr. — V. Szám. A statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. *Konek Sándortól.* 1875. 26 l. 15 kr. — VI. Szám. Emlékbeszéd Szigethi Warga János l. tag felett. *Galgóczy Károlytól.* 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. *Dr. Weszelovszky Károlytól.* 70 kr. — VIII. Szám. Visszapillantás az előbbi m. k. curiának 1724—1769-ki működésére. *Wenzel Gusztávtól.* 80 kr. — IX. Szám. Emlékbeszéd Csacskó Imre l. tag fölött. *Pauler Tivadartól.* 10 kr.

AZ ATHENEI
ALKOTMÁNYTÖRTÉNELEM
KORSZAKAI

AZON CSAK IMÉNT FÖLFEDEZETT GÖRÖG MUNKÁBAN

MELYET NÉMELYEK ARISTOTELESNEK TULAJDONÍTANAK.

SCHVARCZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY ÜLÉSÉN, 1891. MÁRCZIUS 9-ÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.

1891.

Ha az ember évtizedeken át behatólag foglalkozik Aristoteles «Πολιτικά-jával, úgyszintén alkotmánytörténelmi töredékeivel, nem csoda, ha megdöbbenés fogja el, midőn egyszerre csak egész váratlanul a felől értesül, hogy Egyiptomból oly papyrus került csak imént a «*British Museum*»-ba, a mely papyruson rajta áll Aristotelesnek Ἀθηναίων πολιτεία című munkája, melyet eddig csaknem egész terjedelmében teljesen elvesztettnek hitt a tudós világ. Megvallom, nagyon vegyes érzelmek közt olvastam ismételve végig azon londoni tudósításokat, a melyek pár hó előtt e fölfedezésről elsőben sensationális táviratok, majd hirlapi cikkek alakjában világgá bocsáttattak. Egyfelől eszembe jutott *Villemain*, a ki közoktatásügyi miniszter korában formális megbizatással küldött egy tudós francia tábornokot Algirba, hogy ott az Aristoteles-féle 158 állambeli alkotmánygyűjteménynek arab fordításban levő nyomait kutasssa; eszembe jutottak azok az angol tudósok, a kik ugyanezen kincs után Athos kolostoraiban kutattak; de eszembe jutott az a bizonyos *Simonides* is, a ki nem egy ízben szedte rá a legelőkelőbb angol tudományos köröket a maga állítólagos fölfedezéseivel, meg *Michel Chasles* is, a ki éveken át buzgalomtelt hévvel tanulmányozta és tagtársainak az «*Institut*»-ben be is mutatta *Pascal* állítólagos leveleit, kéziratait, míg végre kisült, hogy bizony nem *Pascal* fődözte föl a gravitációt, hanem *Newton*, mert hát azokat a leveleket, a melyekkel *Philarete Chasles* is félrevezették, a XIX. század valamelyik élelmes szülötte gyártotta. Másfelől azonban át-áttör az ember skeptikus tűnődésén mégis a tudományos kutatások lehetőleg sikerei iránti érdeklődés egy ily hír hallatára: vajjon hát mennyiben szenvednének módosulást eddigi ismereteink, látkörünk, fölfogásunk az

athenei állam alkotmányéletének fejlődésére vonatkozólag? Vajjon képes-e hézagos ismereteinket kiegészíteni, a homályos pontokat földeríteni, ha ez a fölfedezés csakugyan egy megbízható hitelességű, eddig teljesen ismeretlen forrásnak juttatott birtokába?

Tisztelt Akadémia!

Nagyon korai lenne végleges ítéletet akarni már ma mondani azon kérdésben, hogy vajjon csakugyan magától *Aristotelestől*, avagy ennek valamelyik közvetlen tanítványától származik-e az a kéziratmunka, melyet a *British Museum* érdemes kéziratári segédőre, *Mr. Kenyon* legközelebb a szóban forgó egyiptomi tekercsről leolvasott és ugyancsak e világhírű múzeum főlügyelőinek parancsára ki is adott e czím alatt: «Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτεία *Aristotle on the constitution of Athens*» Londonban? Bizony még annak a lehetősége sincs kizárva, hogy az egész kézirat, daczára mindazoknak, a miket *Mr. Kenyon* a maga «Bevezetés»-ében fölhoz, utóvégre sem egyéb, mint csak a másolata valamely jóval későbbi gyártmánynak: nem is elegyedem bele jelenleg mélyebben ennek a kényes kérdésnek tüzetesebb fejtegetésébe; a palæographikai kritika amúgy sem az én szakmám. Én csak arról óhajtok a t. Akadémia előtt beszámolni, hogy most, miután a görög szöveg *Kenyon* kiadásában előttünk fekszik, vajjon miben tér el *Aristotelesnek* ezen állítólagos munkája az Athen alkotmánytörténelmének főbb mozzanataira vonatkozólag azoktól, a miket a forrástanulmányon alapuló történetkutatás eddigelé megállapított?

Szükségesnek látom azonban mégis megjegyezni a következőket. Az egyiptomi papyrus egyik oldalára írt kézirat oly

---

*) Edited by F. G. *Kenyon*, M. A. Fellow of Magdalen College Oxford, Assistant in the Department of Manuscripts, British Museum. Second Edition. Printed by order of the Trustees of the British Museum. Sold at the Museum and by Longmans and Co 39 Paternoster Row, B. Quaritsch, 15 Piccadilly; Asher and Co 13 Bedford Street, Coventgarden; Kegan Paul, Trench, Trübner and Co, 57 Ludgate Hill, London, 1891.

munkát tartalmaz, a melynek sem az eleje, sem a címe, sem végre a szerzőjének a neve nincs rajta a kéziraton. Nem fordul elő benne a szövegben sem a szerző neve sehol, sem pedig oly hivatkozás, vagy csak vonatkozás is, a melyből azt lehetne közvetlenül következtetni, hogy ez a kézirat Aristoteles elmetermékét foglalja magában. Mr. Kenyon, a kiadó és társai a «British Museum»-ban mégis Aristotelesre keresztelték el a kéziratban foglalt tagadhatlanul fontos és tartalomdús nagy töredéket, vagy helyesebben csonka munkát és ugyan legfőképen azért, mert Aristotelesnek Ἀθηναίων πολιτεία című munkája minden valószínűség szerint részét tette ezen nagynevű bölcsész azon alkotmánygyűjteményének, a mely Diogenes Laertios *) és a lexikographok tanuságtétele szerint Πολιτεῖαι πόλεων δοῶν δεοῦσαιν ἐξήκοντα καὶ ἑκατὸν καὶ ἰδιὰ (κοινὰ καὶ ἰδία Bernays) δημοκρατικαὶ, ὀλιγαρχικαὶ, ἀριστοκρατικαὶ καὶ τυραννικαὶ címet viselt, tehát 158 állam, Ammonios szerint 255 állam alkotmányának ismertetését foglalta magában, és mert ezen Aristoteles-féle Ἀθηναίων πολιτείαból idéz Plutarchos és a lexikograph Pollux; előfordul ezen Aristoteles-féle értekezésnek a címe a III. század egyik könyvtárának a könyvjegyzékében; idézi azt Harpokration és Photios azt mondja, hogy Sopatros rhetor a VI. században belőle merített. Heitz és Rose azt hiszik ugyan, hogy mindezen idézetek nem Aristoteles tulajdon munkájából lettek kölcsönözve, hanem másod kézből azon compilatiók valamelyikéből, a melyeket Didymos és mások készítettek; Heitz és Rose nyíltan ki is mondják azon nézetöket, hogy Aristoteles műve az athenei alkotmányról már nagyon korán elveszett: mind ezek daczára Kenyon és társai a British Museumban Aristoteles nevére keresztelték el, mint mondom, az előttünk most már díszes oxfordi nyomtatásban fekvő kéziratot: mert az ő nézetök szerint ez a kézirat is az athenei alkotmányról szól a minthogy kellett szólnia az Aristoteles elvesztett Ἀθηναίων πολιτεία című értekezésének, és mert azon 91 töredék közül, a melyeket Rose (Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta, Lipsiæ 1886) összegyűjtött, mint olyakat, a melyek többé-kevésbbé az Aristoteles-féle Ἀθηναίων πολιτεία

*) Kenyon XIV—XVII. l.

elveszett szövegéből kölcsönzötteknek tekinthetők vagy 58 töredék egyenesen hivatkozik Aristoteles említett munkájára és ezen 58 töredék közül 55 befoglaltatik, — már t. i. úgy a hogy — az előttünk fekvő kézirat szövegében. Azt azonban, hogy az az 'Αθηναίων πολιτεία, a melyből Plutarchos, Pollux, Harpokration stb. idéznek, csakugyan Aristoteles munkája lett volna, magok Kenyonék sem állítják; sőt tudományos buvárt megillető kritikai föntartással, a kézirat szorgalmas kiadója Kenyon e kérdésben maga is következőleg nyilatkozik:*) «In any case it may be taken as established that the present work is that which is freely quoted and referred to in ancient times as Aristotle's; that it certainly was composed either in his lifetime or a very few years afterwards; and that the evidence, internal and external, tends strongly to show that Aristotle himself was its author. Under these circumstances the burden of proof lies on those who would dispute its genuineness.» Tehát Mr. Kenyon megengedi, hogy ez az előttünk fekvő, Egyiptomban fölfedezett szöveg Aristoteles halála után is irathatott. No ha Aristoteles halála után iratott, akkor csakugyan nem az Aristoteles munkája; igen ám, de Mr. Kenyon mégis azt állítja, hogy úgy a belső, mint a külső okok nagyon is erősen arra utalnak, hogy mégis csak maga Aristoteles írta azt, és hogy ily körülmények közt az *onus probandi* azokat terheli, a kik el akarják vitatni ezt a munkát Aristotelestől. Hát én erre azt felelem, hogy áttanulmányozván a Mr. Kenyon által kiadott szöveg politikai, azaz alkotmánytörténelmi és államjogi tartalmát, Mr. Kenyonnal ép ellenkezőleg azon meggyőződésre jutottam, hogy nincsen ugyan kizárva annak a lehetősége, miszerint az Egyiptomban fölfedezett 'Αθηναίων πολιτεία csakugyan Aristotelestől származik, de nagyon is rászorúl a bebizonyításra, hogy éppen csakis Aristoteles lehetett a szerzője és nem más.

Mielőtt rátérnék a kézirat politikai tartalmának nagy vonásokban ismertetésére, legyen szabad fölvetnem azt a kérdést, hogy vajjon ki is írhatta volna tehát ezt az 'Αθηναίων πολιτεία-t, ha nem maga Aristoteles?

Hogy erre a kérdésre megfelelhessünk, tekintsünk csak

*) Kenyon XVII. 1.

kissé körül, hogy tekintve azon chronologiai ismérveket, a melyek e szövegben félreismerhetlenül befoglaltatnak, kik azok a görög írók, a kikről minden kritikai ovatosság mellett is föltehetnők, hogy, miután forrásaink tanúságtétele szerint ők is írtak az atheni alkotmányról, számba jöhetnének ők is e problema megoldásánál?

Tekintsük tehát mindennek előtt a chronologiai ismérveket, miután a nyelvezet szempontjából úgy sem igen lehetne eldönteni a kérdést, lévén Aristotelesnek úgy Πολιτικά-ja, mint maga az előttünk fekvő kézirat nagyon is ronesolt szövegű állapotban. A legfontosabb kortani határkövet a szövegben nem az a körülmény jelzi, a melyre Mr. Kenyon utal, hogy t. i. a kézirat szövege Athene állami szervezetében csak a tíz törzset (φυλή) ismeri és a későbbi tizenkét törzsről nincsen semmi tudomása, meg hogy a Salaminia államhajót Ammoniasnak nevezi. Nem; magában a szövegben ez a kifejezés ἐπὶ Κηφισοφώντος ἄρχοντος a legkésőbbi nyíltan jelzett chronologiai adat*) ugyan, de Kenyon nagyon téved, ha azt hiszi, hogy ez a szöveg a Kr. e. 307-dik esztendő bevégezte előtt, tehát pl. 308-ban is irathatott, ismeretes lévén azon tény, hogy a Kleisthenes által föllállított 10 törzs (φυλή) első ízben csakis akkor szaporítottatott 12 törzsre, a midőn Demetrios Phalereus elűzetése után a hajóhadával megjelent és ezüstjét az atheneiek közt lélekvásárlásra pazarul vesztegető királyfi, Demetrios Poliorketes iránt valóban megbotránkoztató módon igyekezett az athenei nép az ő csuszómászó hizelgésének kifejezést adni. Ez éppen oly kevésbé képezhet chronologiai határkövet a munka iratásának idejekora meghatározásában, mint a hogy nem képezhet chronologiai határkövet az egyik államhajónak «Ammonias» névvel földiszítése, miután ez azon időponttól kezdve, hogy Nagy Sándor magát Ammon fiának jelentette ki, le egész az Olympiodoros-féle demokrátiáig bármely évben is megtörténhetett. A valódi chronologiai határkövet e munka iratása idejekorának megállapításában csakis az képezheti, hogy e szöveg szerzője mit sem tud még az Eukleides archonsága alatt helyreállított demokrácia azon catastrophájáról, a mely akkor követ-

*) Kenyon kiadásában: Chapter 54.

kezett be, midőn a makedoniai sereg tábornoka, *Antipatros* Athent hatalmába kerítette Kr. e. 322-ben és a demokrátiát megszüntetvén, az állampolgári jogok gyakorlását 2000 drachma értékű vagyon kimutatásától tette függővé, a minek folytán azután több mint 12.000 athenei régi állampolgár lett megfosztva az állam kormányzatában való részvételtől. Diodoros és Plutarchos tanuságtétele szerint;¹⁾ de egyébként is nagyon szűk korlátok közé szorította Antipatros a politikai szabadságot, a mint ezt bővebben kifejtettem a «*Demokratie*» című munkám első kötetében. Ezen állapot egész 318-ig (nem mint Gilbert²⁾ mondja 319-ig) tartott Athenében. 318-ban Polysperchon védnöksége alatt helyreállítottatott a demokratia, még pedig oly kedélyes lazasággal, hogy még metoikok, sőt rabszolgák is jelentek meg az ἐκκλησία-ban; hanem 317-ben azután Kassandros pártfogása alatt és a Munychiába behelyezett makedon helyőrség árnyékában, Phaleroni Demetrios athenei államférfi, nagyhatású szónok és irodalmilag is működő peripatetikus bölcse, Aristoteles, illetőleg Theophrastos tanítványa és egy rabszolga lángszellemű fia jutott ἐπιστάτης vagy Diodor szerint ἐμπροσθεν τῆς πόλεως tehát «főnök», «előjáró», «elnök» vagy «kormányzó gondnok» czímmel az állam élére és tíz éven át, tehát 317-től egész 307-ig bölcsen, erélylyel és a gondolatszabadság iránt eddig Kekrops városában még soha nem tapasztalt egészséges érzékkel vezette annak ügyeit egészen új alkotmányjogi alapon. Demetrios Phalereus ugyanis sem a demokrátiát vagyis az összes szabadok, állampolgárok korlátlan uralmát nem állította helyre, sem Antipatros alkotmányához nem tért vissza, hanem az állampolgári jogok gyakorlásában mind azokat részeltette, a kik legalább is 1000 drachma értékű vagyont, vagy mint Gilbert sejti, τίμημα-t tudtak mutatni;³⁾ ezen fölül jelentékeny mérvben reformálta

¹⁾ Diodor. XVIII, 18; Plut. Phoc. c. 28.

²⁾ Griech. Staatsalterth. I, 152. l. Grote a maga «*History of Greece*» című művében nagyon kurtán és egyoldalúlag bánik el úgy Antipatros, mint Demetrios Phalereus kormányzatával. Hsl. e. «*Demokratie*» című munkám, «*Die Verfassung des Antipatros*» és «*Die Epistasis des Demetrios von Phaleron*» című fejezeteivel.

³⁾ Gilbert, Griech. Staatsalt. I, 153. l. V. ö. az én «*Demokratie*» című művem I. kötetének i. h.

Demetrios Phalereus még 307 előtt az athenei államintézményeket, behozta a νομοφύλακες intézményét az alkotmány és a törvények uralmának őreül és behozta a γυναικονόμοι-intézményét a közerkölcsiségi rendészet kezelésére. Az előttünk fekvő papyrus-szövegben sem a νομοφύλακες intézménye nem fordul elő, sem a γυναικονόμοι; nincs említés téve Antipatrosról, nincs Polysperchonról, nincs Demetrios Phalereusról; nincs csak egyetlenegy szóval is említés téve azon nagymérvű alkotmány-módosítások felől sem, a melyeken Athene államéletét 322-től 307-ig Antipatros, Polysperchon és Demetrios Phalereus keresztül vezették. Mi következik tehát mindebből?

Az, hogy az előttünk fekvő szöveg nemcsak 307-nél régebbi keletű, miként Kenyon mondja, de határozottan régebbi keletű kell hogy legyen azon katastrophánál is, a mely a lamiai háború folyamán 322-ben érte az athenei demokratiát.

Tehát, ha nem maga Aristoteles írta ezt a munkát, akkor semmi esetre sem írhatta oly író, a ki a Kr. e. 322 után született; de igenis írhatta volna pl. Theophrastos és még inkább írhatta Demetrios Phalereus. Amaz, Theophrastos, végtelen termékenységű író volt; köztudomás szerint az ő elveszett műveinek száma meghaladja a 2000-t. Írt a többek közt Νόμων κατὰ στοιχείον καὶ egy nevezetes munkát a törvényekről. Cicero így nyilatkozik erről a munkáról a *«De finibus»* című művében:¹⁾ «omnium fere civitatum non Græciæ solum, sed etiam barbariæ ab Aristotele mores instituta, disciplinas, a Theoprasto *leges* etiam cognovimus.» Írt azután egy másik nevezetes munkát a törvényhozókról Νομοθετῶν γ' mely rokontárgyú anyagot foglalt magában az előttünk fekvővel. Diogenes Lærtios és Cicero említik.²⁾ A ki ezeket a műveket írta, az megírhatta volna talán az előttünk fekvő munkát is éppen úgy mint Aristoteles, annyi-
val is inkább, minthogy Aristotelesnek nem egy művét tulajdonítja még ma is a kritika az ő leghirnevesebb közvetlen tanítványának, Theophrastosnak, a ki szintén Athenében lakott és tartott iskolát, évek hosszú során át és csak akkor vonult ki a városból, midőn őt is, miként Aristotelessal tették, περὶ ἀσεβείας

¹⁾ Cic. De fin. V. 11. hel. c. Diog. Lært V, 44.

²⁾ Diog. Lært. V, 45; Cic. De leg. II, 15; Ad Attic. VI, 1, 18.

perrel fenyegették. Mind ez azonban pusztá sejtelem, valamint sejtelem az is csupán, hogy Demetrios Phalereus írhatta az előttünk fekvő munkát. Ennek a sejtelemnek azonban már jóval több alapja van; elannyira, hogy csodálkozhatnánk, miszerint nem ötlött ez a British Museum tudósainak eszébe, ha nem tudnók, hogy mennyivel hatásosabb azt hirdetni a világnak, hogy ime föl van fedezve a világhírű bölcésznek, az antik politika nagymesterének, Aristotelesnek a munkája az athenei alkotmányról, mintha csak azt mondanók, hogy ime itt van egy egyiptomi papyrusról lemásolt szöveg, a melyet valószínűleg Demetrios Phalereus írt az atheni alkotmány történelméről! Igen, nem egy körülmény szól a mellett, hogy Demetrios Phalereus írhatta a szóban forgó szöveget. Demetrios Phalereus számos munkát írt az atheni alkotmány-történelem köréből. «A Theophrasto doctus, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorum otioque non modo in solem atque pulverem, sed in ipsum discrimen aciemque produxit» mondja felőle Cicero.¹⁾ Egyik munkája *Περὶ νόμων* czímmel a törvényekről szólt, Diogenes Laërtios szerint,²⁾ egy másik *Περὶ πολιτικῶν*, Cobet szerint *Περὶ πολιτικῆς* czímmel valószínűleg a politikai tudományról értekezett és magában foglalhatta az előtte élt politikai írók elméleteinek bírálatát vagy legalább áttekintését is;³⁾ egy harmadikban, a melynek az volt a czíme, hogy *Ὑπὲρ τῆς πολιτείας*, valószínűleg az atheni állam alkotmányjogi helyzetét és a szükségelt reformokat fejtegethette, mielőtt még a legfőbb hatalom birtokába jutott, avagy pedig a saját alkotmányreformjának védelmére írta ezt, a minthogy *Περὶ δεκαετίας* czímmel⁴⁾ később egy történelmi munkát tett közzé, a melyben mintegy számot adott mindazon kormányzati actusairól, a melyek által ő tíz évi epistasiája folyamában az atheni állam és társadalom színvonalát oly hévtelt erélylyel igyekezett emelni és ugyan Strabon tanúságtétele szerint is, a legfényeseob eredménynyel — ἐπέστῃσε (Kassandros) τῶν πολιτῶν Δημήτριον τὸν Φαληρέα —, ὅς οὐ μόνον οὐ

¹⁾ Cic. de Leg. III, 6, 14. Ezt semhogy sem akarták eddigelé még figyelembe venni a philologok, még Grote sem.

²⁾ Diog. Laërt. V, 80.

³⁾ Diog. Laërt. V, 80.

⁴⁾ Diog. Laërt. V, 81.

κατέλυσε τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπηνώρθωσε, δηλοῖ δὲ τὰ ὑπομνήματα ἃ συνέγραψε περὶ τῆς πολιτείας ταυτῆς ἐκεῖνος — mondja felőle e nagy elmeelő és kifogástalan kritikájú, rendkívül alaposan és lelkiismeretesen dolgozó sokoldalú tudós buvár Strabon.¹⁾ Irt azonban Demetrios Phalereus egyéb politikai tartalmú műveket is; így a Περί δημαγωγίας cím alatt és az Ἀθηναίων καταδρομή cím alatt megjelentekben az athenei tömeguralom bal-lépéseit, nyomoruságát és megrontóit vette bonczkés alá;²⁾ de mindezeknél fontosabb ránk nézve a jelen tanulmány alkalmából a Περί τῆς Ἀθήνησι νομοθεσίας és azután a Περί τῶν Ἀθήνησι πολιτειῶν cím alatt megjelent két munkája.³⁾

Hogy mit tartalmazott a Περί τῆς Ἀθήνησι νομοθεσίας, ezt megérthetjük azon töredékekből, melyeket belőle a Lexicon Rhetoricon ad calc. Photii (p. 672, 2.); Harpokration (v. Σκαφηφόροι v. Ἐρκαῖος Ζεύς, v. Παράστασις), Plutarchos (Solon c. 23) Aristophanes scholiastája (ad Nubes v. 37); Cicero (De Leg. II, 25, 26; de Offic. II, 17); és ismét a Lexicon Rhet. ad calc. Photii (p. 667, v. Εἰσαγγελία és ἡ μὴ οὖσα δίκη) meg Pollux (VIII, segm. 102 és 53) föntartottak. Nem lehetetlen, habár nem valószínű is, hogy ezen munkának egy külön szakasza ma-

¹⁾ Az sem lehetetlen, a mit Henkel (Studien zur Geschichte der griechischen Lehre vom Staat, 24. l.) gondol, hogy t. i. a Γπερ τῆς πολιτείας-ban Demetrios az úgynevezett vegyes államformának, (Aristot. Pol. IV, 6, 5, 9 stb.) tehát körülbelül ugyanazon államformának dicséretét írta meg, a melyről Dikaiarchos Cicero és Athenaios tanuságtétele szerént írt egy nevezetes munkát, a mely annyira hatott, hogy a vegyes államformát (királysági, demokratiai és aristokratiai elemekből állót) még a késő Photios is (Cod. 37) γένος Δικαιαρχικόν név alatt ismeri.

²⁾ Diog. Lært. V, 80 és V, 5, 81 a forrás mindkettőre nézve. Demochares, az ő politikai ellenfele, úgy látszik ez utóbbiakra is felelt, nemcsak a 10 évi kormányzásról szólóra. L. Frg. Hist. Græcor. II, p. 449, fr. V.

³⁾ Diog. Lært. V, 80. Περί τῆς Ἀθήνησι νομοθεσίας-t Harpokration és Suidas is (gl. παράστασις) említik röviden idézve belőle «ἐν τοῖς περὶ νομοθεσίας» megjelöléssel. A Περί τῶν Ἀθήνησι πολιτειῶν címét Cobet állította helyre, a régi, hibás Περί τῶν Ἀθήνησι πολιτῶν helyett. A legjobb olaszországi kéziratok is a πολιτειῶν mellett tanúskodnak; ugyanezt az olvasást támogatja Legrand is «Démétrius de Phalère» című munkájában, melyet a belga királyi tudományos akadémia megkoszorúzott.

gában foglalhatta már az athenei alkotmány-történelemnek azon egész anyagát, a melyet az előttünk fekvő kézirat ismeretlen szerzője azután földolgozott: mert azon magán- és per-jogi, büntetőjogi, sőt közjogi mozzanatok mellett, a melyeket a fentemlített írók a *Περὶ τῆς Ἀθήνησι νομοθεσίας*-ból idéznek, nagyon is megférhetett volna egy alkotmánytörténelmi áttekintés, talán éppen bevezetésképen. *Damasias* archon nevét is ott találjuk *Demetrios Ἀρχόντων ἀναγραφῇ* című művének töredékében; sokkal nagyobb súlyt fektetek azonban arra, hogy a *Lexicon Rhetoricon ad calc. Photii lex.* a következő, államjogba vágó töredékét őrizte meg *Demetriosnak* ugyancsak *Περὶ τῆς Ἀθήνησι νομοθεσίας* című munkájából²⁾ a souveraine népgyűlésről: *Κυρία ἡ ἐκκλησία· Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ τῆς Ἀθηναίων νομοθεσίας· (Κυρία ἐκκλησία, οὗ ἐν ἣ) πλεῖστα ἐχρημάτιζον ἢ μέγιστα τῶν κοινῶν, ἀλλ' ἐν ἣ τὰς τῶν δημονομένων (ἀπογραφὰς ἀνεγίνωσκον καὶ τὰ μισθώσιμα ἐμίσθουν) εἰκότως δ... ἐπιτιμῆσαι τίς γὰρ ἂν ποτε κυρίας ἐκκλησίας (καλέσαι) τοὺς Ἀθηναίους νομίσειεν (ἐν αἷς τὰ μισθώσιμα) ἐμίσθουν καὶ...)* Hát mindenki láthatja, hogy ez államjogi részlet, és habár nagyon is megvan e töredék szövege romolva, mégis egyik része meglehetősen emlékeztet a *British Museum* szövegének következő helyére 43 f.: *προγράφουσι δὲ καὶ τὰς ἐκκλησίας οὗτοι, μίαν μὲν κυρίαν, ἐν ἣ δεῖ τὰς ἀρχὰς ἐπιχειροτονεῖν, εἰ δοκοῦσι καλῶς ἄρχειν, καὶ περὶ σίτου καὶ περὶ φυλακῆς τῆς χώρας χρηματίζειν, καὶ τὰς εἰσαγγελίας ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ τοὺς βουλομένους ποιεῖσθαι, καὶ τὰς ἀπογραφὰς τῶν δημονομένων ἀναγινώσκειν, καὶ τὰς λήξεις τῶν κλήρων καὶ τῶν ἐπικλήρων ἀναγινώσκειν* kívált, ha meggondoljuk, hogy a *Lex. Rhet.* szövegében előforduló interpolatiók helyett még több is állhatott ott, a mi megegyeznék a *British Museum* szövegének idézett helyével. Államjogi tartalma van *Demetrios* azon töredékeinek is, a melyeket *Harpokrationnál* találunk a *Σκαφηφόροι, Ἐρχεῖος Ζεὺς* és *Παράστασις* szavak alatt. *Plutarchos*

¹⁾ *Diog. Lært.* I, 3, 1, 22.

²⁾ *Legrand (Démétrius de Phalère)* című pályakoszorúzott művében egy jegyzetben (172. l.) ezt a vallomást teszi: *Nous avons suivi, par le passage très corrompu, la restitution tentée par Meier (ad Lex. Rhetor. fragm. Hal. 1844, p. 41). V. Aristotel. Polit. fragm. p. 116, Vol. II, Fragm. Histor. Græc. ed. Mueller.*

Solon életrajzában pedig Demetrios Phalereusnak ugyancsak *Περὶ τῆς Ἀθηνῆσι νομοθεσίας* munkájából kölcsönözte azon adatokat, a melyeket a Solon törvényhozására vonatkozólag oly bőségesen felsorol. Ezen adatok végén hivatkozik nyíltan Demetriosra Plutarchos, azt mondván, hogy Demetrios tanuságtétele szerint 5 drachma volt Solon idejében egy ökörnek a vételára, birkát pedig egy drachmán lehetett vásárolni. Aristotelesnek nagyon is szüksége lett volna ily adatokra az ő *Πολιτικά*-jában; hogy nem rendelkezett ily adatokkal: ennek az oka abban rejlik, hogy Aristoteles mint *μέτοικος* nem férhetett hozzá annyira az athenei alkotmány-történelem és társadalom-történetének forrásaihoz Athenében, mint a mennyire hozzáférhetett Demetrios Phalereus az athenei államférfi. Aristophanes scholiastája (ad Nubes v. 37) a demarchokra vonatkozólag idézi Demetrioszt, mondván: *Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς φησι· Καὶ δημάρχους οἱ περὶ Σόλωνα καθίσταντο ἐν πολλῇ σπουδῇ, ἵνα οἱ κατὰ δήμον διδῶσι καὶ λαμβάνωσι τὰ δίκαια παρ' ἀλλήλων.* Cicero «De Legibus» és «De Officiis» című műveiben ¹⁾ az említett Lexicon Rhetoricon, valamint Pollux ²⁾ is törvénykezési mozzanatokra nézve idézik Demetriosnak említett munkáját. Szóval, a ki mind ezeket oly részletezéssel megírta, az bizonyára inkább megírhatta az előtünk fekvő szöveget is, mint a *Πολιτικά* szerzője Aristoteles; megírhatta pedig nem *Ἀθηναίων πολιτεία* cím alatt, de ezen cím alatt hogy *Περὶ τῶν Ἀθηνῆσι πολιτειῶν.* Már említettem, hogy Demetrios Phalereus éppen ezen cím alatt írt és bocsátott közre egy nevezetes munkát. Hogy föl voltak-e benne találhatók azon «isokratesi rhythmusok», a melyeket egynémely philologok a British Museum szövegében föltalálhatni vélnek, nem tudom: de a mit Cicero és Quintilian Demetrios Phalereus irányáról mondanak, az nagyon is följogosít-e föltevésre. A fő azonban mindenekelőtt az, hogy Demetrios ezen elveszett műve, a címe után ítélve, valóságos alkotmány-történelmi munka lehetett, a mely mindazon alkotmányokat ismertette, a melyek az athenei államban különböző időkben fönnállottak. No, és mit tartalmaz

¹⁾ De Leg. II, 25, 26; De Offic. II, 17.

²⁾ Pollux VIII, seg. 53, p. 334—5, ed. Bekker és VIII, segm. 102, p. 345, ed. Bekker.

a British Museum szövege? Valóságos alkotmány-történelmet, miként látni fogjuk, még ha nagyobb mérvű részletezéssel van-
nak is benne tárgyalva a negyedik század utolsóelőtti évtize-
deiben, illetőleg az Antipatros bevonulása előtti időkben fönn-
állott kormányzati, bírósági, s egyes közegek államjogi állása, ille-
tékességi jogköre, munkaköre, stb. Demetrios Phalereus 350 kö-
rül született, tehát már 28 éves volt, midőn 322-ben Antipatros
a makedon sereg tábornoka Athene haderejét agyonzúzta és
államiságát letiporta. Ha nem tudnók is, hogy Tarsosbeli Her-
mogenes már 16 éves korában írt egy nevezetes munkát a szó-
noklat művészetéről; ha nem lenne is ismeretes előttünk, hogy
a görög égalj alatt úgy az írói mint államférfiúi tehetségek ha-
marább fejlődtek: Demetriosról mégis tudjuk, hogy már
322 előtt nevezetes szerepet vitt Athenében, a mit ő a rabszolga
fia, csak úgy érhetett el, ha mint bölcsész és író már jóval
322 előtt hírnevet szerzett magának. Ily körülmények közt,
midőn egy *csonka alkotmány-történelmi munka* fekszik előttünk,
mint a minő a British Museum szövege, a melynek sem címe,
sem szerzőjének a neve nincs benne a szövegben, sem a szöveg
fölött: ugyan nem első sorban kell-e arra gondolnunk, hogy
minden nyomot megvizsgáljunk, a melyek Demetrios Phale-
reusra vallhatnának? Könnyű dolog egyszerűleg ráfogni erre a
szövegre, hogy az Aristoteles műve, 'Αθηναίων πολιτεία, és mint
ilyen okvetetlen részét tette Aristoteles Πολιτεία című gyűj-
teményének. Könnyű ezt kimondani, könnyű a nagy közönséggel
elhitetni: de nehéz bebizonyítani oly szakférfiak előtt, a kik a
görögök politikájával tüzetesen foglalkoztak.

Valóban oly általános ismereteket, minőket Aristoteles a
maga Πολιτικά-jában árul el az athenei alkotmányról, vagy a
minőket a Πολιτεία című alkotmány-gyűjteményében bocsát
világgá különféle görög államok intézményeiről, illet könnyű
szerrel szerezhett Aristoteles magának bizonyára még μέ-
τατος létére is az athenei állam későbbi intézményeiről is, úgy
mint azok az ő idejében, a IV. század második felében tényleg
fönnállottak: ámde a korábbi századokban fönnállott athenei
alkotmányoknak oly behatólag részletes ismeretét csak az sze-
rezhette meg magának Athenében, a kit a μητροπον-*ba* bebocsátot-
tak. Aligha történhetett ez meg Aristotelessel, a metoikoszszal,

kit még makedoni zsoldban dolgozó kémnek sem átalítottak atheni ellenségei el-elragalmazgatni, és a kit még mint bölcsészt sem eresztettek be az atheniek az ő középületeik bármelyikébe is, hogy ott előadásait megtarthassa. Azután nem járt-e Demetrios Phalereus 307 után Egyiptomban? Nem települt-e meg ott, nem rendezte-e be ő a nagyszerű könyvtárt, nem buzdította-e ő a Ptolemaiosokat a tudományok pártolására? Nem írja-e róla Ailianos, hogy: τῷ βασιλεῖ παρήγει τὰ περὶ βασιλείας καὶ ἡγεμονίας βιβλία ἀναγιγνώσκειν — καὶ ἐν Αἰγύπτῳ νομοθεσίας ἤρξε —? *)

Szóval nem csak lehetségesnek, de valószínűnek látszik az elfogulatlan kritika előtt az a nézet, hogy a British Museum szövegének alkotmánytörténelmi anyaga Demetrios Phalereusnak azon munkájából származhatott át annak későbbi átdolgozójára, a melyet ő Περί τῶν Ἀθηναίων πολιτειῶν cím alatt írt az atheni államban időről-időre fönnállott alkotmányokról.

Mind ezek daczára korántsem állítom, hogy csakugyan Demetrios Phalereus írta ezt a munkát, a melyet már a főntebbiek értelmében Plutarchos, Harpokration, Sopatros, Pollux stb. is ismertek. Csak azt állítom, hogy nincs rá semmi féle *külső* ok, mely bennünket arra kényszerítene, hogy csakis Aristotelestől mint szerzőtől származtassuk ezt a munkát. De ha összehasonlítjuk a British Museum e szövegét alkotmánytörténelmi adatok dolgában Aristoteles Πολιτικά-jával: azt kell mondanunk, hogy a *belső* okok sem harcolnak valami nagyon sok ponton azon hypothesis mellett, hogy Aristoteles e szöveg szerzője; habár nem állíthatjuk is, hogy ellentétes értesülései voltak a két mű, t. i. a Πολιτικά szerzőjének, és ezen Ἀθηναίων πολιτεία szerzőjének alkotmánytörténelmi mozzanatokra nézve az egész vonalon: tagadhatlan, hogy nagyon nevezetes kérdésekben a legkirívóbb, sőt homlokegyenest ellentétes módon válaszolja a két mű szerzője úgy az intézmények keletkezését, fejlődését mint az egyes történeti alakok államférfiúi jelentőségét.

Hogy egyelőre, jelen értekezésem keretében csak egy nevezetes esetre hivatkozzam a sok közül, legyen szabad kritikailag

*) Aelian. Var. Histor. XVII, 11.

bemutatnom a British Museum szövegének azon helyeit, a melyek a Drakon törvényhozásával foglalkoznak.

Mielőtt azonban ezen helyek tüzetes méltatására rátérnék, meg kell említenem, hogy a szóban forgó egyiptomi papyrusból leolvasott görög szöveg első és kevésbbé roncsolt fele az athenei állam alkotmánytörténelmét adja elő általános nagy vonásokban, csak itt-ott tér ki többé-kevésbbé beható részletezésre. Kezdi pedig, miután a szöveg eleje a papyruson hiányzik, a Kylon-féle összeesküvésre következett véres megtorlás és Epimenides kiengesztelési, kitisztító, vagy ha úgy tetszik, kifüstölő szertartásos eljárásának fölemlítésével. Megjegyzem, hogy Kylon összeesküvésének ideje a Kr. előtti 632-re vagy 628-ra esik, és nem a Drakon törvényhozása utáni időkre, a mely törvényhozás a legnagyobb valószínűséggel 621-re vezethető vissza.*) Ezen időben, t. i. az Epimenides athenei szereplése körüli években, a szöveg szerint örökös lázongás uralkodott Athenében az előkelők — γῳρίμους és a tömeg — τὸ πλῆθος — között; az államforma minden tekintetben oligarchiai volt; a szegények valódi rabszolgái voltak az ő gyermekeikkel és nejeikkel a gazdagoknak és ezt a nevet viselték, hogy πελάται καὶ ἐκτημύροι. De ha nehezőkre esett is a szegényeknek ez a járom az ő eladósodott voltuk miatt, a legnagyobb keserűséget mégis az okozta, hogy a tömegnek egyáltalában nem volt semmiféle része az állam kormányzásában. Χαλεπώτατον μὲν οὖν καὶ πικρότατον ἦν τοῖς πολλοῖς τῶν κατὰ τῆς πολιτείας (ἀρχῶν μὴ μετ) ἔχεν. A Drakon előtti időszak alkotmánytörténelmének legfőbb mozzanatait a szöveg a következőkben domborítja ki: ἦν δ' ἡ τάξις

*) Herodot szerint (V, 71) Kylon győzött az Olympiákon, még pedig Africanus szerint 640-ben Kr. e. A közönséges fölfogás a hagyomány szerint Kylon összeesküvésének időpontját 620-ra vagy 616-ra teszi, miután az összeesküvés is olympi évre esik. Plutarchos azon föltevésén alapszik ez, hogy Epimenides athenei szereplését, a mely pedig már Solon férfikorába esik, a Kylon merényletétől nem választotta el nagyobb időköz. Helyesen jegyzi meg Kenyon, hogy ez tévedés, miután 640-ban Kylonnak mint olympi győzőnek, ha 640-ben aratta a diadalt, 620-ban vagy 616-ban nagyon meglegett korú embernek kellett volna már lennie, holott Herodot szerint Kylon még egészen ifjú ember volt, midőn amaz államszerű merényletet elkövette (προσποιησάμενος ἐταιρήτην τῶν ἡλικιωτέων).

τῆς ἀρχαίας πολιτείας τῆς πρὸ Δράκοντος τοιαύτη — τὰς μὲν ἀρχὰς (ἴ)στασαν ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην. ἤρχον δὲ (τὸ) μὲν πρῶ(τον) ἀ(εῖ), μετὰ δὲ ταῦτα (δεκα)ετίαν. μέγισται δὲ καὶ πρῶται τῶν ἀρχῶν ἦσαν βασιλεὺς τε καὶ πολ(έ)μαρχος καὶ ἄρ(χων.) Tehát: a Drakon előtti alkotmányban az államrend a következő volt. Először éltök fogytára uralkodtak (az archonok, illetőleg a királyok) azután tíz évig; a legnagyobb és legelőkelőbb hivatalok voltak: a király (βασιλεὺς) hivatala, azután a tábornagy (πολέμαρχος) hivatala és végül az archon hivatala. Azután elmondja a szöveg, hogy a király hivatala a legrégibb; valószínűleg akkor szűnt meg az államfő méltóságát jelezni, midőn a tíz évre választás behozatott; a polemarchos hivatala akkor állíttatott föl, midőn némely királyok nagyon kevésbé feleltek meg a hadviselés dolgában a közvárakozásnak; legkésőbb jött létre az archon hivatala; legtöbbnyire azt hiszik, hogy Medon, mások azonban azt tartják, hogy Akastos idejében. A többi 6 archon vagyis a thesmotheták sokkal később lettek föllállítva, t. i. már akkor, midőn csakis egy-egy évre választották az archonokat, hogy följegyezvén a törvényeket, őrkdjenek azok fölött a netáni törvényszegőkkel szemben és ítéletet hozhassanak fölöttük. (ὅπως ἀναγράφαντες τὰ θέσμια φυλάττωσι πρὸς τὴν τῶν (παρανομού)ντων κρίσιν.) A thesmotheták jogosítva voltak a peres ügyekben saját hatalmi körüknél fogva ítélni, nem pedig mint most, csupán a vizsgálóbíró tisztét teljesíteni. (Κόριοι δ' ἦσαν καὶ τὰς δίκας ἀποτελεῖς (κρίν)ειν, καὶ οὐχ ὥσπερ νῦν προανακρίνειν). Az Areiopag tanácsáról mindjárt e helyütt a szöveg azt mondja, hogy jogkörébe és tisztébe tartozott ügyelni a törvények uralmának föntartására, intézni (közigazgatásilag) az állam legtöbb és legfontosabb ügyeit és saját hatalmából fegyelem alatt tartani, illetőleg megbüntetni mind azokat, a kik rendetlenkedtek. (ἡ δὲ τῶν Ἀρεοπαγιδῶν βουλή τὴν μὲν τάξιν εἶχε τοῦ διατηρεῖν τοὺς νόμους, διώκει δὲ τὰ πλεῖστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν τῇ πόλει, καὶ κολάζουσα καὶ ζημ(ιο)ῶσα πάντας τοὺς ἀνομοῦντας κυρίως.) Az archonok választása a születési előkelőségre és gazdagságra való tekintetből történt; az areopagiták pedig (a hivatalból kilépett) archonok voltak; ezért egyesegyedül az ő hivataluk szólott éltök fogytára, a minthogy az most is éltök fogytára szól még mindig. (ἡ γὰρ αἵρεσις τῶν ἀρχόντων ἀριστίνδην καὶ

πλουτίνδην ἦν, ἐξ ὧν οἱ Ἀρεοπαγεῖται καθίσταντο. διὸ καὶ μόνῃ τῶν ἀρχῶν αὕτη μετένηκε διὰ βίου καὶ νῦν).

«Az első alkotmánynak tehát ez volt az alakja. Erre, nem valami hosszú idő múlva, Aristaichmos archonsága alatt Drakon törvényeket hozott. Ezek alapján következő volt az államrend. Az állam kormányzása mind azoknak kezére jutott, a kik képesek voltak magokat (nehéz) fegyverzettel ellátni a saját költségükön. Az archonokat és a kincstárnokokat — ταμίαις — azok sorából választották (ἡροῦντο), a kik szabad birtokának értéke nem volt kevesebb tíz minánál; a kisebb hivatalokra a saját fegyverzetökkel kiállók közül választottak; a strategokat és hiparchokat azok közül, a kik legalább száz mina értékű szabad vagyont (οὐσίαν) voltak képesek kimutatni és a kiknek saját törvényes nejeiktől legalább tíz éves gyermekeik voltak, a nemzeti kötelekbe tartozók (γνησίους). A szöveg szerint szórul-szóra: ἀπεδέδοτο ἡ πολιτεία τοῖς ὅπλα παρεχομένοις. ἡροῦντο δὲ τοὺς μὲν ἐννέα ἄρχοντας (καὶ τ)οὺς (τ)αμίαις οὐσίαν κεκτημένους οὐκ ἐλάττω δέκα μῶν ἐλευθέρων, τὰς δ' ἄλλας ἀρχὰς ἐλάττους ἐκ τῶν ὅπλα παρεχ(ομένων), στρατηγούς δὲ καὶ ἱπάρχους οὐσίαν ἀποφαίνοντας οὐκ ἐλάττον' ἢ ἑκατὸν μῶν ἐλευθέρων καὶ παιδας ἐ(κ) γαμετῆς γυναικὸς γνησίους ὑπὲρ δέκα ἑτη γεγονότας. Itt azután jön egy mondat, melyben előfordulnak a prytanok is, de ez a mondat annyira csonka és roncsolt, hogy egyelőre nem lehet rá reflectálni. De nagyon érdekes az, a mi a szövegben ezután következik: βουλευεῖν δὲ τετρακοσίους καὶ ἓνα τοὺς λαχόντας ἐκ τῆς πολιτείας. κληροῦσθαι δὲ καὶ ταύτην καὶ (τὰς) ἄλ(λας) ἀρχὰς τοὺς ὑπὲρ τριάκοντα ἑτη γεγονότας, καὶ δις τὸν αὐτὸν μὴ ἄρχειν πρὸ τοῦ πάντ(ας) περιελθεῖν τότε δὲ πάλ(ιν) ἐξ ὑπαρχῆς κληροῦν. εἰ δὲ τις τῶν βουλευτῶν, ὅταν ἔδρα βουλῆς ἢ ἐκκλησίας ᾗ, ἐκλείποι (τὴν σύν)οδον, ἀπέτινον ὁ μὲν πεντακοσιομέδιμνος τρεῖς δραχμάς, ὁ(δὲ) ἰ)ππεὺς δύο, ζευγίτης δὲ μίαν. «A βουλῇnek, vagyis államtanácsnak 401 tagját az összes állampolgárzatból (πολιτείας) sorsolják ki, de valamint ezeket, úgy egyéb tisztviselőket is csak azok közül sorsolnak ki, a kik harminczadik életévököt meghaladták; kétszer nem viselhet senki hivatalt, mielőtt még a többiek már mind nem részesültek a hivatalokban.» (Tehát Drakon alkotmányában még nem a munkafelosztás, illetőleg az avatottság követelménye tiltja a hivatalok cumulatióját, hanem az a tekintet, hogy ne részesül-

jön egy ugyanazon állampolgár kétszer is a hivatallal járó előnyökben a többi állampolgárok igényeinek megkárosításával.) «Ha pedig valaki az államtanács tagjai közül nem jelent meg az államtanács (βουλή) vagy a souveraine népgyűlés (ἐκκλησία) ülésében, elmarasztalták birságoláskép három drachmában, ha pentakosiomedimnos volt, két drachmában, ha hippeus volt, és egy drachmányi birságban, ha zeugita volt.» — Nevezetes egy hely ez, t. Akadémia! Először azért, mert a szöveg már itt fölemlíti, és ugyan a Drakon alkotmányának alapján úgy a pentakosiomedimnosokat, mint a hippeusöket és zeugitákat, holott eddig a tudományos világ számbavehető kivétel nélkül, azt hitte, hogy a pentakosiomedimnos, hippeus és zeugita kategoriákat csak a Solon timokrátiája léptette életbe; de nevezetes ez a hely azért is, mert ellentétbe helyezkedik Aristoteles Πολιτικά-ja II-dik könyvének egyik ismert tételével,¹⁾ a mely ekként hangzik: τὰς δ' ἄρχας ἐκ τῶν γνωρίμων καὶ τῶν εὐπόρων κατέστησε πάσας, ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμων καὶ ζευγίτων καὶ (τρίτου τέλους) τῆς καλουμένης ἱππάδος; a mire már Böckh is azt jegyezte meg, hogy a «Politika» ez a helye ellentmond összes többi forrásainknak, a mennyiben — miként Plutarchosnál is olvasható — Solon timokrátiájában nem a zeugiták képezték a második vagyonfok osztályát, hanem a hippeusök vagyis lovagok, a harmadik vagyonfok osztályában pedig nem a lovagok, hippeusök, de a zeugiták állottak; a mi már a dolog természetéből is inkább érthető, miután több embernek volt szántóvető fogata, mint a hány teljesen fölszerelt harczyi paripát volt képes és egyúttal hozzávaló fegyverzetet kiállítani. Érdekes, mondom ez a hely már azért is; de rendkívül fontos, hogy ezen szöveg teljes tökéletesen ellentmond annak is, a mit Drakon politikai szereplésére vonatkozólag Aristoteles Πολιτικά-ja II-ik könyvében³⁾ olvasunk. Δράκοντος δὲ νόμοι μὲν εἰσὶ, πολιτεία δ' ὑπαρχούσῃ τοὺς νόμους ἔθηκεν· ἴδιον δ' ἐν τοῖς νόμοις οὐδὲν ἐστὶν ὃ τι

¹⁾ Arist. Polit. II, 1274, a 14. Ed. Susemihl.

²⁾ Böckh Staatshaushalt der Athener I, 304. Jellemző, hogy Ke-nyon nem tesz semmiféle észrevételt e pontra nézve a maga jegyzeteiben.

³⁾ Aristot. Polit. II, 1274a, ed. Susemihl.

καὶ μνείας ἔξιν, πλὴν ἢ χαλεπότης διὰ τὸ τῆς ζημίας μέγεθος. Vagyis «Drakonnak is vannak törvényei; ő egy már létező alkotmány alapján hozta ezen törvényeket; semmi különös nem foglaltatik ezen törvényekben, a mi említést érdemelne, ha csak nem az az iszonytató szigorúság, a melylyel Drakon törvényei a büntetéseket oly keményen rendelik megfenyítettetni.» Így olvassuk ezt Aristoteles Πολιτικά-jában; ime most előttünk fekszik az egyiptomi papyrus görög szövege, a melyről azt mondják, hogy Aristoteles műve az athenei állam alkotmányáról — Ἀθηναίων πολιτεία, — ebben meg Drakon úgy szerepel mint egy nagyfontosságú alkotmányhozó, mint egy oly államférfi, a ki már tulajdon maga, a saját kezdeményezéséből létrehozta nem csak azon timokratikus szervezetet, a melyet eddig kizárólag Solonnak tulajdonítottak, de a ki oly mélyreható részletezéssel is rendelkezett az államintézmények fölépítésében, mint a hogy Solonról egyetlenegy kútfő sem állítja. Vajjon hogy magyarázzuk tehát ki ezen kirívó ellenmondásokat? Ha a τρίτου τέλους szót zárjel közé teszi is Susemihl a Πολιτικά szövegében mint gyanúsakat, ezáltal még nincs helyreállítva az összhang a két szöveg közt, tekintettel a hippeusök és zeugiták vagyionfoki sorrendjére; de ha helyre lenne is állítva ebben az egy tekintetben, a minthogy nincs: még ez esetben is megmaradna a megdöbbenő ellentét Drakon államférfiúi működését illetőleg a két szövegben. Tehát azt higyük-e, hogy Aristoteles akkor, midőn a Πολιτικά-t írta még nem volt kellőleg tájékozva Athen alkotmány-történelmének főnforgó mozzanatai felől és csak később, midőn ezen Ἀθηναίων πολιτεία-t írta, szerzett magának kellő tudományt a Solon-féle timokratia szervezete felől? Avagy azt tartjuk-e, hogy a Πολιτικά II-ik könyvének illető helye, nemcsak a τρίτου τέλους szavakra vonatkozólag, de a maga teljes egészében avatlan kezeztől származó későbbi interpolatio? Avagy végre azt gondoljuk, hogy ezen British-Museum-féle papyrus szöveget nem is Aristoteles írta, hanem egészen más valaki, a ki jobban hozzáférhetett Athenében a Metroonhoz és ennek alkotmány-történelmi kútfőihez mint a metoik Aristoteles, és a ki ennél fogva jobban is értesült Drakon viselt dolgairól mint a Πολιτικά világhírű szerzője?

Mind a három eset lehetséges; sőt lehetséges még egy

negyedik is, az t. i, hogy ez az egész kézirat, a melyet a British Museum érdemes tisztviselői Aristoteles vagy valamely más korai peripatetikus művének hirdetnek, jóval későbbi, ha nem egészen modern koholmány. Én legalább, ha valaki ez utóbbit állítaná, nem tudnám neki az ellenkezőt bebizonyítani; de azt hiszem Mr. Kenyon sem. A papyrus hátára írt Vespasian korabeli számadó jegyzetkék még nem teszik e fölfedezést csálhatatlanná. Legyen bárhogy, két dolog bizonyos; először az, hogy ha koholmány, úgy nagyon ügyes volt reálphilologiai ismereteinek értékesítésében; és másodsor hogy ha, — a mi nem lehetetlen ugyan, de nem is valami nagyon valószínű, — mégis maga Aristoteles a szerzője ezen papyrusról leolvasott görög szövegnek, hát akkor éppen nincs igazuk a legtekintélyesebb német philologoknak, a kik az 'Ηθικά egy kifejezésébe a συνηγμένα πολιτεία-ba kapaszkodnak, mert akkor nem is írhatta Aristoteles a Πολιτικά előtt az ő 158 államalkotmányát ismertető gyűjteményes munkáját, a melynek állítólag részét tenné ez az 'Αθηναίων πολιτεία, hanem csakis a Πολιτικά után írhatta ez utóbbit; és ugyan nemcsak azért, mert ezen szövegben lejön Aristoteles, illetőleg a szöveg szerzője egész Kr. e. 329-ig, holott a Πολιτικά ily késő korbeli eseményekre már nem terjeszkedik ki, de és leginkább azért, mert lehetetlen, hogy Aristoteles, még ha már előzetesen ismerte volna mind azt az athenei alkotmánytörténelemből, a mit ezen szövegben földolgoz, mégis akkép írta volna meg a maga Πολιτικά-jának Athenére vonatkozó helyeit, mint a hogy ő azokat tényleg megírta. Nagyobb dicsőséget vetne ugyan Aristotelesre mint állambölcészre, még inkább pedig mint politikai gondolkodóra, ha ő csakugyan csakis azután fogott volna hozzá az ő Πολιτικά-jának megírásához, miután már összegyűjtötte az összes hellén és egyéb főbb államok alkotmánytörténelmi és tényleges alkotmánypolitikai rajzait, mint megfordítva: de ha be is ismerjük ezt, még sem csatlakozhatunk azokhoz, kik merőben a bámulat kegyeletéből indulva ki, szemet húnynak az irodalomtörténeti tények előtt, csakhogy Aristoteles dicsőségét fokozhassák.

Ezzel azonban a merőben ellentétes értesülések dualismusa a két munka közt korántsincs még kimerítve a British Museum szövegében. Az ülésben meg nem jelenő buleuták megbírságo-

lásáról szóló mondat után ugyanis szó van ott az Areiopagról: ἡ δὲ βουλὴ ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου φύλαξ ἦν τῶν νόμων καὶ διατῆρ(ει τὰς) ἀρχὰς ὅπως κατὰ τοὺς νόμους ἀρχώσιν. ἐξήν δὲ τῷ ἀδικουμένῳ πρὸς τὴν τῶν Ἀρεοπαγαιτ(ῶν) βουλὴν εἰσαγγέλλειν ἀποφαίνοντι παρ' ὃν ἀδικεῖται νόμον. «Az Areiopag tanácsa öre volt a törvényeknek és arra szorította a tisztviselőket, hogy a törvények értelmében intézzék el a kormányzati ügyeket. Szabad volt följelentést tenni az Areiopag tanácsához mind azon állampolgárnak, a ki magát sértve érezte valamely hivatalos közeg (vagy bárki más?) által, de föl kellett tüntetnie a följelentést tevőnek, hogy melyik törvényt véli megszegettnek azon cselekmény által, a mely az ő személyére nézve sérelmes volt».

Ez is fontos; sem a Hermann és Schömann, sem a Philippi és Lange elméletei az Areiopag keletkezéséről nem tüntették föl eddigelé a Solon előtti Areiopagot ily nevezetes hatalomkörben; bármennyire szellemes is volt, a mit különösen Philippi az epheták jogszolgáltatási működéséből a Solon előtti Areopag szerkezetére ráolvashatni vélt, azt senki nem is sejtette, hogy az állambíróság alkotmányjogi magas tisztét erre az ősrégi testületre nem Solon ruházta rá, hanem már évtizedekkel azelőtt Drakon. Aristoteles erről még semmit sem tud a Πολιτικά-ban, hanem csak annyit mond, hogy: ἔοικε δὲ Σόλων ἐκείνα μὲν ὑπάρχοντα πρότερον οὐ καταλῶσαι, a hol az οὐ καταλῶσαι semmi esetre sem jelentheti azt, hogy az Areiopagot meghagyta a Drakon által ráruházott állambírói hatalom körében is, hanem csak annyit jelent, hogy Solon nem törölte el az Areiopag intézményét, melyet már mint korábbi időkből öröklöttet készen talált.²⁾

Nagyon sok ily ellentét mutatkozik a két munka szövegében, a minthogy ez ki fog derülni a következőkből is.

Maga a szöveg első, vagyis alkotmánytörténelmi részében tizenegy phasisát különbözteti meg az athenei alkotmány fejlődésének. Nevezetes azon 41-dik (Kenyon-féle) fejezet, a melyben a szöveg szerzője következőleg pillant vissza ezen 11 phasisra: πρώτη μὲν γὰρ (τῶν μεταβολῶν) ἐγένετο (ἡ) κατάστασις τῶν ἐξ ἀρχῆς; Ἰωνος καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ σονοικισάντων· τότε γὰρ

¹⁾ Philippi, Der Areopag und die Epheten. 1875.

²⁾ Arist. Polit. II, 12736—28.

πρῶτον εἰς τὰς τέτταρας συνενεμήθησαν φυλάς καὶ τοὺς φυλοβασι-
 λεῖς κατέστησαν. δευτέρα δὲ καὶ πρώτη μετὰ ταῦτα (ἐξ)έχουσα πολι-
 τείας τάξις ἡ ἐπὶ Θησέως γενομένη, μικρὸν παρεγκλίνουσα τῆς βασι-
 λικῆς. μετὰ δὲ ταύτην ἡ ἐπὶ Δράκοντος ἐν ἧ καὶ νόμους ἀνέγραψαν
 πρῶτον. τρίτη δ' ἡ μετὰ τὴν στάσιν ἡ ἐπὶ Σόλωνος ἀφ' ἧς ἀρχὴ δη-
 μοκρατίας ἐγένετο. τετάρτη δ' ἡ ἐπὶ Πισιστράτου τυραννίς. πέμπτη
 δ' ἡ μετὰ (τὴν) τῶν τυράννων κατάλυσιν ἡ Κλεισθένους, δημοτικω-
 τέρα τῆς Σόλωνος. ἕκτη δ' ἡ μετὰ τὰ Μηδικά, τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου
 βουλῆς ἐπιστατούσης. ἑβδόμη δὲ καὶ μετὰ ταύτην ἡν Ἀριστείδης μὲν
 ὑπέδειξεν, Ἐφιάλτης δ' ἐπετέλεσεν καταλύσας τὴν Ἀρεοπαγίτην βου-
 λήν, ἐν ἧ πλεῖστα συνέβη τὴν πόλιν διὰ τοὺς δημαγωγοὺς ἀμαρτά-
 νειν διὰ τὴν τῆς θαλάττης ἀρχήν. ὀγδοή δ' (ἡ) τῶν τετρακοσίων κα-
 τάστασις, καὶ μετὰ ταύτην ἐνάτη δὲ (δ)ημοκρατία πάλιν. δεκάτη δ' ἡ
 τῶν τριάκοντα καὶ ἡ τῶν δέκα τυραννίς. ἑνδεκάτη δ' ἡ μετὰ τὴν
 ἀπὸ Φυλῆς καὶ ἐκ Πειραιέως κἀθοδον, ἀφ' ἧς διαγεγνήθαι μέχρι
 τῆς νῦν ἀεὶ προσεπιλαμβάνουσα τῷ πλήθει τὴν ἐξουσίαν. ἀπάντων
 γὰρ αὐτὸς αὐτὸν πεποίηκεν ὁ δῆμος κύριον καὶ διοικεῖται ψη-
 φίσμασιν καὶ πάντα δικαστηρίοις, ἐν οἷς ὁ δῆμός ἐστιν ὁ κρατῶν.
 καὶ γὰρ α(ῖ)τῆς βουλῆς κρίσεις εἰς τὸν δῆμον ἐληλύθασιν.
 «Az első nagy átalakulás (μεταβολή) Ion uralkodásával követ-
 kezett be, a midőn is az ő emberei létrehozták a synoikismost.
 Ekkor sorakoztak bele ugyanis (az atheneiek) a négy phylébe,
 és ekkor állították föl a törzsfőnököket vagyis φυλοβασιλεύς-öket.
 A második államrend Theseusszal következett be, a midőn az
 alkotmány már egy kissé kezdett elhajlani a királyságtól. Ezután
 a Drakon-féle átalakulás következett be; ekkor írták össze első
 ízben a törvényeket; a harmadik átalakulás a zendülés után
 volt a Solon idejében, és ezzel kezdődik a demokratia. Negyedik
 átalakulás volt a Pisistratos tyrannisa. Az ötödik átalakulás a
 tyrannok elűzetése után Kleisthenesszal következett be, még
 pedig a Solonénál népesebb irányzattal. A hatodik átalakulást
 az Areiopag tanácsának főnhatósága jelzi a persa háborúk után.
 A hetedik átalakulásnak Aristides tört utat és Ephialtes fejezte
 be, megdöntvén az Areiopag tanácsának hatalomkörét, tehát
 oly időben, midőn a demagogok a tengeri uralom folytán nagyon
 sok bajt okoztak az államnak. A nyolczadik átalakulás a Négy-
 százak uralmának létrejötté volt; ezután ismét demokratia kö-
 vetkezett; ez volt a kilenczedik átalakulás. A tizedik átalakulást

a harmincz tyrannosnak és a tíznek a tyrannisa jelzi. A tizenegyedik átalakulás pedig végre akkor következett be, a midőn (a menekültek) Phyléből és a Peiraieusból bevonultak (a városba) és ez tart még mindig a jelen pillanatig, folyton szaporítván azon szabadságot, a melyet a tömeg (πληθος) élvez. A nép ugyanis úrrá tette saját magát minden tekintetben, souveraine hatalmat (κύριον) gyakorolván az összes államügyek fölött, néphatározatok által (psephismák) igazgatván az államot és esküdszékek által gyakorolván nyomást a kormányzatra, esküdszékek által, a melyekben csak az történhetik, a mit a nép akar. Még azon ítélkezést is, melyet eddig a tanács gyakorolt, már most a nép — δῆμος — gyakorolja.»

Igy hangzik a British Museum papyrus-szövegének azon fejezete, a melyben annak szerzője visszapillantást vet, mielőtt a második részre, az athenei tisztviselőkre áttérne, az athenei államnak egész alkotmánytörténelmére. E fejezet szövege nem tökéletes, belső ellenmondás és zavaros fordulat van benne, a melyek közül az utóbbit az okozhatta, hogy a kézirat második másolója éppen ezen fejezet folyamán adta át Kenyonék tanuságtétele szerint a harmadik másolónak az írlát és ugyanezen szavaknál συνέβη τὴν πόλιν. Bármennyire zavaros is azonban e fordulat ἐν ᾗ πλεῖστα συνέβη τὴν πόλιν διὰ τοὺς δημοαγωγούς ἀμαστάνειν διὰ τὴν τῆς θαλάττης ἀρχήν — mégis meglehet egész könnyen érteni azt, a mit mondani akar: akkép akarja ugyanis jellemezni az Ephialtes reformjai által nagyon megerősödött demokratiát, hogy olybá tünteti föl a persa háborúban aratott győzelmek folytán létrejött tengeri hatalmát az athenei államnak, mintha csakis abból keletkeztek volna abban az időben ezen állam bajai, hogy a demagogok fölhasználták ezen tengeri uralomnak következményeit még tulajdon hazájok érdekei ellenére is. Nehezebb eligazodni azon benső ellenmondás fölött, a mely e helyütt foglaltatik: δευτέρα δὲ καὶ πρώτη μετὰ ταῦτα ἐξέχουσα πολιτείας τάξις ἢ ἐπὶ Θησέως — és azután μετὰ δὲ ταύτην ἢ ἐπὶ Ἀράκοντος — és azután mégis τρίτη δὲ μετὰ τὴν στάσιν ἢ ἐπὶ Σόλωνος, — mintha a Drakon által létrehozott reformok nem is jeleznének önmagukban külön átalakulási korszakot, hanem ily korszakos jelleggel csakis a Theseus és a Solon reformjai bírtak volna. A mit Kenyon a jegyzetben mond, hogy t. i. «the-

enumeration of the eleven μεταβολαί begins here, the constitution of Jon being taken as the original establishment and not a μεταβολή¹⁾ teljességgel nem oldja meg a nehézséget: mert az Jon alkotmányát maga a szöveg πρώτη κατάστασις-nak nevezi, a mi az Jon előtti intézményekhez képest mindenesetre nagy átalakulás volt. Ezt észrevette valamelyik korábbi értelmes és tanult másoló is, és azért szúrta közbe a δευτέρα δὲ után e szókat: καὶ πρώτη μετὰ ταῦτα. Nagyon emlékeztet ez azon előszámlálási következtelenségekre, a melyek a Πολιτικά azon fejezeteiben foglaltatnak, a hol Aristoteles a δημοκρατία-nak majd négy majd öt alakját — εἶδος — látszik constataálni akarni, a mint ezt «*Kritik der Staatsformen des Aristoteles*» című művemben bővebben kifejtettem.²⁾

No de hagyjuk a szövegkritikát; nincs még itt ennek az ideje; jelenleg csakis a szöveg politikai tartalmának főbb mozzanatairól akarok beszámolni.

Vizsgáljuk hát egy kissé közelebbről a British Museum szövegének alkotmánytörténelmi epocháit. Jont, mint a négy phyle alapítóját számos forrás emlegeti; nem csak a lexikographok, de Plutarchos, sőt még az éleselméjű kritikus Strabon is.³⁾ Ámde a συνοικισμός-t, a szó alkotmánytörténelmi értelmében nem tulajdonította még eddig senki másnak mint Theseusnak. Thukydides így szól a maga II-ik könyvében: ἐπεὶ δὲ Θησεὺς ἐβασίλευσε, γινόμενος μετὰ τοῦ ξυνετοῦ καὶ δυνατοῦς τὰ τε ἄλλα διεκόσμησε τὴν χώραν καὶ καταλύσας τῶν ἄλλων πόλεων τάτε βουλευτήρια καὶ τὰς ἀρχὰς ἐς τὴν νῦν πόλιν οὖσαν, ἐν βουλευτήριον ἀποδείξας καὶ πρυτανεῖον, ξυνῴκισε πάντας καὶ νεμομένους τὰ αὐτῶν ἐκάστους ἅπερ καὶ πρὸ τοῦ ἰνάγκασε μιᾷ πόλει ταύτῃ χρῆσθαι, ἢ ἀπάντων ἡδὴ ξυντελούντων ἐς αὐτὴν μεγάλη γενομένη παρεδόθη ὑπὸ Θησεῶς τοῖς ἔπειτα.⁴⁾ Ha tehát ez az egyiptomi papyrus görög szövege többet tud a synoikismos valódi keletkezéséi

¹⁾ Kenyon, 105. 1. Notes.

²⁾ Eisenach Bacmeister 1890.

³⁾ Strab. Geograph. 383. Plut. Sol. 23. Hasonl. e. Hammarstrand, Attikas Urverfass. és Haase, Die athen. Stammverf. 79. Kutorga (La tribu p. 65.) azt hiszi, hogy az attikai meghódított ionok készen hozták magukkal a 4 phylét.

⁴⁾ Thucyd. De Bello Peloponn. II, 15; hsl. e. Plutarch. vit. Thes.

körülményeiről mint maga Thukydides, a ki közel száz évvel régibb forrás Aristotelesnél, akkor annak a szerzője csakugyan nagyon alapos tanulmányozója lehetett a Metroon kincseinek. Harpokration, a IV. században Kr. u. használja ugyan e kifejezést τοῦτου (már t. i. Ἴωνος) γὰρ οἰκῆσαντος τὴν Ἀττικὴν, és azt teszi hozzá, hogy ὡς Ἀριστοτέλης φησί, de συνοικισμός-t nem említ, sem nem mondja, hogy ὡς Ἀριστοτέλης φησί ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ; és ha Herakleides Pontikos azt mondja is Jonról, hogy συνοικήσαντες αὐτοῖς — ez nem bizonyíthat semmit, miután Herakleides alkotmánygyűjteménye ¹⁾ köztudomásúlag nagyon kevés hitelt érdemel, lévén Theophrastos ezen kortársa, Platon, Speusippos sőt állítólag Aristoteles tanítványa, mint már Gruppe ²⁾ is kimutatta, nagyon csekély szavahihetőségű író, a ki mindenfélekép azon igyekezett, hogy mentül derekasabban fölültetesse a maga olvasóit.

Theseus alkotmányát a British Museum szövege olybá tűn-teti föl, mint a mely már bizonyos tekintetben némileg eltávolodott, vagy miként magát kifejezi, már némileg elhajlott — μικρὸν παρεκκλίνουσα — volna a királyság államformájától. Nem mondhatunk itéletet ezen nézet jogosultságának mérvei fölött, miután a szöveg elbeszélése — miként már említém — csak az Epimenides-fele kifüstölési szertartásnak megemlékezésével kezdődik és így nem fekszik előttünk a szöveg eleje, a mely Theseus alkotmányát részletesen ismertethette.

A Drakon alkotmányáról már fönnebb szólottam, fölem-lítvén, hogy mi mindent tulajdonít a British Museum papyru-sának görög szövege Drakonnak azokból, a miket eddigi forrá-saink nyomán a tudomány mind ezideig óráig Solon törvény-

24. 32; Diodor. IV, 61; Pausan. I, 22, 3; 26, 6; Cic. De I-eg. II, 2, 5; Valer. Maxim. V, 3, 3.

¹⁾ Illetőleg az ő töredéke Περὶ Ἀθηναίων πολιτείας (Vaticani MS.; hsl. e. Rose, Fragm. 611, ed. 1886). Hsl. e. Kenyon jegyzetét, 47. l.

²⁾ L. Gruppe, Die Kosmischen Systeme der Griechen 1851. A csil-lagaszati elméletek dolgában — úgy látszik — jobban volt értesülve Herakleides mint az összehasonlító alkotmányismében, de a μέσον πῦρ esete is mutatja, mennyire elrontotta a hitelét mindenféle mesés törté-netkével. L. «Failure of Geological Attempts made by the Greeks» cz. művemét Chap. I.

hozói, illetőleg alkotmányhozói működésének szokott tulajdonítani. De hát miből állott a Solon reformja a British Museum papyrusának görög szövege szerint?

Az eladósodott szegények rabszolgaszerű függési viszonyát a gazdagokhoz, vagyis hitelezőikhez, a nyomort, mely ebből keletkezett, és daczára Drakon politikai reformjainak és büntető törvényeinek, évtizedeken át egész Solon reformátori föllépéséig sanyargatta Attika szabad népességét, a British Museum szövege is — némi különbséggel — csakúgy adja elő mint eddigi forrásaink; ἐπὶ δὲ τοῖς σώμασιν ἦσαν δεσόμενοι, καὶ ἡ χώρα δι' ὀλίγων ἦν. Bilincsben senyvedtek az ő testeik — mondja egész emphasisissal — és néhány emberé volt az egész ország! A sokaság föllázad, a küzdelem évek hosszú során át még egyre tart, utóvégre is a czívódó felek közmegegyezéssel békéltetőnek — διαλλακτήρ — és archonnak választják Solont, a költőt, és rábizzák, hogy rendezze be az alkotmányt új alapon — τὴν πολιτείαν ἐπέτρεψαν αὐτῷ — Solon egyike volt a legelsőknek, tekintve az ő ékesszólását és hírnevét, de vagyoni tekintetben és társadalmi állására nézve — τοῖς πράγμασι — a középosztályuakhoz — τῶν μεσῶν — tartozott. Solon a zendülésért és az ebből származó bajokért elejétől fogva mindvégig a gazdagokat okozta — καὶ ὅλως αἰεὶ τὴν αἰτίαν τῆς στάσεως ἀνάπτει τοῖς πλουσίοις. Miután Solon kezébe kapta a legfőbb hatalmat, fölszabadította a népet — δῆμον — úgy a jelenben mint a jövőre — εἰς τὸ μέλλον — is: megszüntette az adósok testének zálogbavételét, törvényeket alkotott, a melyek elrendelték a χρεῶν ἀποκοπὰς-t úgy a magán mint a közadósokra nézve (azaz a római jog nyelvén szólva, behozta a *Novae tabulae*-t), az úgynevezett σεῖσάχθεια-t, vagyis teherkönnyítést. De Solon szövegének e közgazdasági és magánjogi reformjairól szóló helyeit más alkalommal veszem tárgyalás alá: jelenleg csak az alkotmányjogiakra szorítkozom.

«Száz évre állapította meg előre az általa alkotott törvények érvényét és következőleg rendezte be az államszervezetet (πολιτείαν). Négy osztályba (τέλη) osztotta be az állampolgárság vagyonszerzőit (τιμήματα) a pentakosiomedimnosok, hippeusök és theták osztályába. A hivatalokat csak a pentakosiomedimnoknak, hippeusöknek és zeugitáknak tartotta fenn; tehát a

kilencz archon, a kinstárnokok (τοὺς ταμίαις) a poeták, a tizenegyes collegium tagjai (οἱ ἑνδεκα) és a kolakreták állását csak az említett három első osztálybeliek nyerhették el megfelelőleg az ő saját vagyonfokuknak (a magasabb hivatalt a gazdagabbak, az alantasabbat a kevésbé vagyonosak). A thetákat csak az ἐκκλησία-ban és az esküdtbiróságokban — δικαστηρίων — részeltette. A pentakosiomedimnosok adóját az tartozott fizetni, a kinek saját birtokából legalább 500 mérő (μέτρον) termése volt száraz (gabonanemű) és folyadékszerű (olaj, bor?), a hippeusok adóját (ἵππαδα) az, a kinek 300 mérője volt, vagy mint némelyek mondják, az a ki képes volt lovat tartani (ὥς δ' ἐνιοὶ φασὶ τοὺς ἵπποτροφεῖν δυναμένους). A zeugiták adóját (zeugίσιον) fizették azok, a kiknek legalább 200 mérővel termett. A többiek mind theták voltak, a kiknek semmi részők sem volt a hivatalokban.»

«A hivatalok betöltésére nézve azt rendelte, hogy azok sorshúzás útján töltsenek ugyan be, de csak azok sorából, a kiket jelöltekül e célra előre megválasztottak a phylék. A kilencz archon állomására mindegyik phyle 10—10 jelöltet választott, és ezek közül sorsolták ki azután a kilencz állomásra a kilencz archont. A honnan eredt a még ma is fönnálló szokás, hogy még ma is minden phyle 10-et sorsol ki és azután ezek közül sorsolják ki babbal az archonokat. Bizonyítja ezt a kinstárnokok — ταμίαις — kisorsolására vonatkozó törvény, a mely még ma is fönnáll és azt rendeli, hogy a kinstárnokok a a pentakosiomedimnosok közül sorsoltassanak ki.» (Τὰς δ' ἀρχὰς ἐποίησε κληρωτὰς ἐκ προκρίτων (ο)ῦς (ἐκάσ)τῃ προκρίνει τῶν φυλῶν. προῦκρινεν δ' εἰς τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ἐκάστῃ δέκα, καὶ τοῦ(τους) ἐκλή) ρουν ὅθεν ἔτι διαμένει ταις φυλαῖς τὸ δέκα κληροῦν ἐκάστην, εἴτ' ἐκ τούτων κυαμεύς(ιν). σημείων δ' ὅτι κληρωτὰς ἐποίησαν ἐκ τῶν τιμημάτων ὁ περὶ τῶν ταμιῶν νόμος ὃν χρώμενοι (διατελο)ῦσιν ἔτι καὶ νῦν κελεύει γὰρ κληροῦν τοὺς ταμίαις ἐκ πεντάκισιομεδίμων. Σόλων μὲν οὖν οὕτως ἐνομοθέτησεν περὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων. (Tehát törvényt alkotott az archoni hivatalokról.)

Nagyon nevezetes, a mi a szövegben most szóról-szóra következik: τὸ γὰρ ἀρχαῖον ἢ ἐν Ἀρ[εῖφ πάφῃ βουλ]ῇ ἀνακαλεσαμένη καὶ κρίνασα καθ' αὐτήν τὸν ἐπιτήδειον ἐφ' ἐκάστῃ τῶν ἀρχῶν (ἐπ' ἐνιαυτὸν διατάξ)α ἀπέστελλεν. «Hajdan, — mondja a szöveg —

hajdan az Areiopag tanácsa minden egyes hivatalra évről-évre saját maga adott mandatumot (ἀπέστειλεν) annak, a kit *alkalmasnak* talált az illető hivatalra, személyenként — καὶ αὐτῇ — tartván előbb behatólag vizsgálható szemlét mind azok fölött, a kiket fölhívott a jelentkezésre.» Más szavakkal, volt idő, midőn az Areiopag tanácsa saját maga nevezte ki az archonokat és egyéb tisztviselőket — még pedig nem valami census alapján, hanem az illető egyéni alkalmas voltánál fogva. Igen, de hát mikor volt ez alkotmányos állapot Athenében? Drakon idejében, a szöveg szerint az önföllegyszerzésre képes állampolgárok választották már az archonokat: tehát az Areiopag archon-kinevezési joga csak a Drakont megelőző időkben lehetett érvényben Athenében. Hogy a Theseus reformjai korában-e vagy mikor? Erre a szöveg nem ad feleletet, miután — miként már említém, a szöveg eleje csonka és az a mi megvan, az Epimenides-féle kifüstöléssel kezdődik. Azután a szöveg így folytatja: négy phyle volt (Solon törvényhozása szerint is) és négy phylbasileus. Minden phylében volt három τριπῶς és 12 naukraria. Ezek élén a naukrarok állottak; tisztökhöz tartoztak a jövedelmi adó (εἰσφοράς) és a fölmerülő kiadások (καὶ τὰς δαπάνας) τὰς γινομένας.) «Az államtanácsot — βουλὴ — 400 tagból állította össze: minden egyes phyléből száz tag. Az Areopagiták tanácsát pedig a törvény őrévé — νομοφυλάκων — tette, a minthogy ezt a tisztet gyakorolta ez a tanács *régebben is*, fölügyelője levén a kormányszatnak minden tekintetben, különösen pedig az levén hivatása, hogy az állampolgárok legszámosabb és legfontosabb ügyeit figyelemmel kísérje, jogosítva levén saját hatalmánál fogva felelősségre vonni és megbüntetni, és fegyelem alatt tartani a vétkeket; a bűnságokat biztonságba helyezte az állam számára, de nem tartozott írásban indokolni az általa kiszabott büntetéseket, a Solon törvényének rendelete szerint.*) Azokra, a kik zendülés alkalmával egyik félnek sem fogják pártját, törvényben mondotta ki az atimiát (állampolgári

*) Kenyon is beismeri, hogy itt a görög szöveg homályos; valószínűleg a másolók keze alatt romlott el annyira. Részemről, egybevetve a 3-dik fejezet analog helyével, azt az értelmet olvasom ki belőle egyelőre, a melyet fönn a magyar szövegben közlök.

becstelenséget) és kizárta őket az állampolgári jogok gyakorlásából.» «A legnépiesebb elemet az ő alkotmányában ez a három mozzanat képezte: az adósok testének fölszabadítása a hitelezők zálogjoga alól, a jog bíró elé vinni a (közigazgatásilag, azaz a hivatalos eljárással okozott) sérelmet és, a mi köztudat szerint leginkább erősíté meg a tömeget — πληθος — a föllebezés joga az esküdtbiróságokhoz — ή εις τὸ δικαστήριον] ἔφ(εσις). Mert a nép — δῆμος — souveraine joggal gyakorolhatván a maga szavazatjogát (az esküdtbiróságokban) urává lesz az egész államéletnek, — κύριος γάρ ὢν ὁ δῆμος τῆς ψήφου κύριος γίνεται τῆς πολιτείας — de különben is nem levén a törvények minden fölmerülhető ügyre nézve kellőleg határozott jogi éllel — σαφῶς — meghozva, szükségkép controversiáknak — ἀμφισβητήσεις — kell fölmerülniök és mind ezekben is, úgy a közjogi — κοινὰ — mint a magánjogi ügyekben — τὰ ἴδια — maguknak a bíróságoknak kell (a fölmerült eset alkalmából) dönteniök. Némelyek azt hiszik, hogy Solon készakarva szerkesztette törvényeit egy kevésbé homályosan, hogy módja legyen azután az esküdtbiróságoknak — a népnek — δῆμος — ítékeznie. De nem áll jogukban a jelenleg fönnálló intézményekből és szokásokból akarni következtetni Solonnak egy egészen más alkotmány — πολιτεία — alapjára helyezkedő törvényhozói intentiójára (βούλησιν).» Megjegyzem, hogy Plutarchos (c. 20.) körülbelül ugyanazt mondja.

Solon — a szöveg szerint — törvényeinek meghozatala után odahagyta Athent és távol hazájától tíz évig tartózkodott Egyiptomban Kanopos városa tájékán. Eltávozását körülbelül szintűgy indokolja mint eddigi forrásaink, (a 11. fejezet végén.) Azután elbeszéli, hogy negy évig Solon távozta után még nem bomlott föl teljesen a rend (az államrend) a városban, habár voltak is zavargások, de az ötödik esztendőben bekövetkezett a válság. Itt azután megint nagyon zavaros, sőt csonka lesz a szöveg; az egészből csak annyi érthető ki, hogy Damasias archonná választatván — αἰρεθεῖς — két évig és két hónapig maradt hivatalában, míg végre azután erőhatalommal lett archonságától elmozdítva. «Ekkor a folytonos lázongás miatt arra határozták el magukat az atheneiek, hogy tíz archont válasszanak, ötöt az eupatridák közül, hármat a földbirtokosok (vagy földművelők)

közöl és kettőt az iparosok közül.*) És ezek — tízen — azután a Damasias archonságára következő esztendőben archonkodtak.» A görög szövegben ez a nagyfontosságú, ránk nézve — tekintve eddigi forrásainkat — merőben új és egészen váratlan alkotmánytörténelmi tudósítás így hangzik: Εἴτ' ἔδοξε(ν) αὐτοῖς διὰ τὸ στασιάζειν ἄρχοντας ἐλέσθαι δέκα, πέντε μὲν εὐπατριδῶν, τρεῖς δὲ ἀ(γρ)οίκων, δύο δὲ δημιουργῶν, καὶ οὗτοι τὸν μετὰ Δαμασίαν (ἡ)ρξά(ν) ἐ)νιαυτόν. ὥ(στε) δῆλον ὅτι μεγίστην εἶχεν δύναμιν ὁ ἄρχων.

Ismétlem, ez a tudósítás egészen váratlanul jön és nem kevésbé egészen új mint a mennyire mélyreható. Kitűnik ebből, hogy Solon az eupatridák pártját éppen nem semmisítette meg meg az ő seisachtheiája által, de kitűnik belőle az is, hogy a timokratikus szervezet, melyet e szöveg szerint már Drakon rakott le alkotmányjogi alapúl, és a melyet azután Solon egész következetességgel vitt keresztül a hivatalok betöltésének kérdésében; hogy mondom, ez a timokratikus szervezet egyáltalán nem volt képes még egy magában véget vetni sem a hagyományos fölfogásnak, sem azok politikai befolyásának, a kik mint eupatridák ezen hagyományos felfogás gyakorlati érvényesítésében továbbra is érdekelve voltak. Így, ezen előzmények után azután még inkább érthető Peisistratosnak a jogegyenlőség e tyrannosi úttörőjének fölülkerekedése mint eddigi forrásainkból. A szöveg Peisistratos hatalomrajutását következőleg vezeti be: «Folyton tartott a pártoskodás az archonság miatt. Azok, a kik eddig szegények voltak és most Solon törvényhozása folytán egyszerre

---

*) A berlini töredékben, mely a föntebbi helynek megfelel, ἀποικοὶ áll ἄγροικοὶ helyett. Ez utóbbi annyit jelent mint γεωμήσοι. Dionysios Halikarnassosból azt mondja (Rom. Antiq. II, 8), hogy ἄγροικοι-ok alatt mindazon atheneiek értendők, a kik nem voltak eupatridák; *Hesychios* a maga lexikonában pedig ezt a magyarázatot adja (v. ἄγροῖται): ἄγροικοι, καὶ γένος Ἀσίνησιν, οἱ ἀντιδιαστέλλοντο πρὸς τοὺς εὐπατρίδας· ἦν δὲ τὸ τῶν γεωργῶν, καὶ τρίτον τὸ τῶν δημιουργῶν. Ezt az egész jegyzetet Kenyontól vettem át (35. l.), a ki ebben az esetben elég ügyesen és kellő szakavatottsággal commentálja az általa — megengedem, nagy fáradtsággal leolvasott szöveget, — a mit különben meglehetősen nagyszámú valamennyi jegyzetéről ugyancsak nem lehet ily általánosságban elmondani.

hivatalhoz jutottak, szintűgy türelmetlenkedtek*) mint azok, a kik nehezteltek az alkotmányreformra azon nagy változás miatt, a melyet az létrehozott; ismét mások meg azért, mert egymás közt az elsőbbségért versenyeztek — φιλονικίαν és nem φιλονεικίαν áll a szövegben, ez utóbbi egyszerűleg czivódási viszketeget jelentene. Három párt — στάσεις — volt; a tengermellékiek pártja — παραλίων — a melynek vezére Megakles Alkmeon fia volt; ez a párt volt leginkább azon, hogy a középosztály uralmát biztosító alkotmány — τὴν μέσῃν πολιτείαν — érvényesüljön; a második párt, a mezőségiek pártja — πεδριακῶν — oligarchiára törekedett; vezérök Lykurgos volt; a harmadik párt volt a hegylakók — διακρίων — pártja, ennek az élén Peisistratos állott és mint a legnépiesebb irány előharczosa — δημοτικώτατος εἶναι δοκῶν — volt ismeretes. Ezen párthoz csatlakoztak még azután azok is, a kiknek az adósságuk csak imént törlesztetett, különben pedig szegények voltak, valamint azok is, a kiknek a nemzetségfája nem volt rendben és így attól tartottak, hogy el fognák veszteni állampolgári jogaikat, ha az eupatrida nemesség uralma fogna ismét visszaállíttatni. Jele annak, hogy nem volt alaptalan az aggodalmuk, az a határozat, a melyet a tyraunok alkotmányának, illetőleg uralmának megszűnte után hoztak, és a mely úgy hangzott, hogy nem helyes, ha sokan részesülnek az államkormányzat gyakorlásában. (προσεκεκρόσμητο δὲ τοῦτοις οἱ τε ἀφ(η)ρημένοι τὰ χρέα διὰ τὴν ἀπορ(ί)αν, καὶ οἱ τῷ γένει μὴ καθαροὶ διὰ τὴν φόβον· σημείον δ', ὅτι μετὰ τὴν τυράννων κατὰστασιν ἐποίησαν διαψηφισμὸν ὥς πολλῶν κοινούντων τῆς πολιτείας οὐ προσήκον.) Kenyon ezt a helyet félre érti; igen mert nem jut eszébe, hogy ennek a szónak κατὰστασις nemcsak az az értelme van, hogy megállapítás, beiktatás, de azt is jelenti, hogy állapot, nevezetesen államjogi állapot — u. m. κατὰστασις πόλιος Herodotnál (V. 92), πολιτείας Platonnál (Legg. VIII. 832, d.) πόλεως (ugyancsak Platonnál (Rep. IV, 426. c; Xen. Hellen. II. 3. 17.) így

* Kenyon másként értelmezi, illetőleg fordítja ezt a helyet, de a szöveg zavaros volta megengedi annak oly értelemben vételét is, mint a hogy én azt értelmezhetni véltem. Utóvégre is logikaibb, ha nem úgy értelmezzük, mint Kenyon, de ez utóbbi tetszetősebb és egyszerűbb, azt mondván, hogy némelyek azért nyugtalankodtak, mert a reform nekik pénzbeli veszteséget okozott a χρεῶν ἀποκοπῇ folytán.

mondja ezt is *κατάστασις ἡλικίας* Hypereides attikai szónok Stobaiosnál (74, 33), midőn bizonyára nem az ifjúság megállapítása, de az ifjúsági állapot forog elméjében. Az orvosi írók sem a föl-
 avatás, beköszöntés, behelyezés vagy beiktatás fogalmát kötik
 össze e szóval *κατάστασις*, de egy tényleges (kórtani) állapotét.
 Hogy pedig itt csakugyan nem a behelyezést, beiktatást jelenti
 a *κατάστασις*, de a készen levő, már egyideig fönnállott tényleges
 állapotot: az kiderül, ha meggondoljuk, hogy e szavak *μετὰ τὴν*
τυράννων κατάστασιν semmi esetre sem nyerhetnének történelmi
 beigazolást a »behelyezés» értelmében. Mert hisz maga a szóban
 forgó szöveg sem állítja sehol, hogy Peisistratost és fiait egy-
 szerre helyezték volna be *τύραννος*-okul, és így a fönnebbi szavak
 csakis a tyrannok uralma alatti állapotnak megszűnte utáni
 időpontra vonatkozhatnak.¹⁾ Peisistratos hatalomra jutását a
 szöveg ekként beszéli el: Nagyon népszerű ember levén Peisi-
 stratos, mint a ki a Megaraiak elleni háborúban dicsőséget is
 szerzett a nevének, sebeket ejtett saját magán, és azt mondván
 a népnek, hogy azokat az ellenpárt emberei ejtették rajta, rá-
 beszélte a népet, hogy testőrséget engedélyezzen számára. Aris-
 tion (Plutarchosnál Ariston) tette az indítványt — *γνώμην*.
 Magához vette tehát az engedélyezett fegyvereseket — tulajdon-
 kép buzogányosokat, *κορυνηφόρους* — és elfoglalta az akropolist,
 föllázadván a nép ellen — *ἐπαναστάς τῷ δήμῳ* — 32 évvel Solon
 törvényhozása után, Komeas archonsága idejében.²⁾ Solon föl-
 szólalt Aristion indítványa ellen. Azt mondotta, hogy ő okosabb
 mint azok, a kik nem veszik észre, hogy Peisistratos tyrannisra
 vágyik; azoknál pedig bátrabb ő (már t. i. Solon), a kik tudják

¹⁾ Kenyon p. 36. ezt mondja: they showed that they were oligarchic in sympathies by the resolution which Aristotle (!) records in the next sentence, the point of which is to prove that the supporters of Pisistratos were not all democratic in their views. Ez merőben téves magyarázat; legfőlebb úgy lehetne érteni, hogy a nép önmaga mondott le jogainak gyakorlásáról egyetlen egynek (t. i. Peisistratosnak, de nem holmi oligarchiának) a javára; mondom így is lehetne érteni ezt a helyet, de csak akkor, ha nem *τυράννων* állna ott a szövegben, de *τύραννους*.

²⁾ Itt egy kis chronologiai tévedés látszik fönforogni Kenyon szerint. Ezen kérdésben korai lenne már most állást foglalni.

ugyan Peisistratos szándékát, de azért mégis hallgatnak. Beszédet mondott tehát Solon, de tetteleg még sem lépett föl ellene; sőt kiállította a kapuja elé a fegyvereit, és azt mondá, hogy ő már megtette a hazáért — τῇ πατρίδι — azt, a mit tehetett, tegyenek tehát már most mások is valamit.»¹⁾

«Peisistratos (sic) megragadta tehát a kormányt, de azért inkább államférfihoz illőleg intézte a közügyeket és nem úgy mint egy tyrannos. (Πεισίστρατος δὲ λαβὼν τὴν ἀρχὴν διαφέρει τὰ κοινὰ πολιτικῶς μᾶλλον ἢ τυραννικῶς.) «Az ő uralma még gyökeret sem verhetett és már is kiűzték őt a városból, Megakles és Lykurgos szövetkezvén egymással, a hatodik esztendőben a tyrannis behozatala után, Hegesias archonsága idejében. Tizenkét év múlva Megakles Peisistratoshoz adta nőül a leányát és visszahozta őt ἀρχαϊκῶς καὶ ἀπλῶς.» — Ezután elbeszéli, Herodotra hivatkozván, azt a bizonyos történetkét, a mely annyira jellemzi az ezen időszakbeli athenei népnek babonás voltát és naiv könnyenhivőségét. A British Museum szövege szerint Megakles terjesztette azt a hírt, hogy maga Pallas Athene fogja visszavezetni Peisistratost Athenébe, és ő kereste ki azt a magas termetű szép leányt, Phytét, kit azután felöltöztetett Athenének és odaállított a kocsiba Peisistratos mellé. Herodot szerint ez a szép leány a Paianiak demosából származott, mások szerint pedig nem is volt athenei polgárnő, hanem thrák leány és mint virágárusnő — στεφανόπωλις²⁾ — élte napjait Kekrops városában. A szöveg szerint a városbeliek porba omlottak e látvány előtt és hódolattal fogadták a visszatérőt az istennő kedvéért, nem tudván hova lenni a nagy ámulattól. De nem sokáig maradt Peisistratos a szöveg szerint most Athenében: nem akarván tényleg egybekelni — συγγίνεσθαι — és tartván a pártoktól is, újra kihuzódott a városból. Tizenegy év múlva gazdagon és egy zsoldos sereg élén jött vissza a Pangaios vidékéről, de már most erőhatalommal foglalta vissza a legfőbb uralmat, főkép a Thebaiak, továbbá a Naxosi Lygdamis és az Eretriában kormányzó lovagok — ἱππέων, és nem ἱππόβοτοι — segélyével. Pallenénél győ-

¹⁾ Hsl. e. Plutarch. Solon c. 30.

²⁾ L. Athen. Deipnosoph. XIII, p. 609.

zött ellenfeleinek hada fölött és lefegyverezvén a népet*), uralmát már most állandóvá tette. A lefegyverzés következőleg történt volna. Fegyveres kivonulást rendelt el, (mintha az ellenség ellen akarna vonulni) azután hirtelen népgyűlést, azaz ἐκκλησίαν-t tartott ugyanezen fölfegyverzett állampolgárokkal. Szónokolni kezdett, a mi alatt az állampolgárok lerakták a fegyvereket, ő beszélt, beszélt, de oly halk hangon, hogy senki sem értette meg szavait, mind közelebb és közelebb vonultak hozzá az állampolgárok, és ott hagyták a fegyvereket: ekkor Pisistratos elvezette őket egy oly helyre, a hol majd jobban meg fogják hallani az ő szavait. Az állampolgárok követték őt; ezalatt pedig Peisistratos emberei fölszedték a hátrahagyott fegyvereket és bezárták Theseus közelfekvő házaiba. A mikor azután az állampolgárok észrevették, hogy meg vannak fosztva fegyvereiktől, Peisistratos egész egykedvűleg azt mondta nekik, hogy jól van jól, csak menjenek szép csendesen haza és intézzék az ő magánügyeiket, ő majd elvégzi (helyettök) az összes közügyeket. — (λέγων ὡς οὐ χρὴ) θαυμάζειν οὐδὲ καταθυμῆιν, ἀλλ' ἀπελθόντες ἐπὶ τῶν ἰδίων, τῶν δὲ κοινῶν (αὐτῶ νῦν) μελήσεσθαι πάντων.)

Peisistratos uralkodását következőleg jellemzi: Peisistratos bölcs mérséklettel és inkább államférfiúi tapintattal kormányzott mint tyrannos módjára. A törvények betartásában ember-szerető (φιάνθρωπος) volt, szeliden nyújas (πράος); megbocsátott azoknak, kik ellene vétettek. Még kölesön is adott a szegényeknek, hogy dolgozhassanak a sajátjokban, elannyira, hogy azután folyton benne is voltak földművelő foglalkozásaikban. Két okból tette ő ezt: először, hogy ne tartózkodjanak a városban, hanem külön-külön mindenki szanaszét a vidéken, saját otthonában tartózkodjék, és hogy azután meglehetősen jólétben találván magukat a saját maguk magán munkakörében, ne hivalkodjanak és ne avatkozzanak bele a közügyek intézésébe. Ennek azután az lett az eredménye, hogy jobban levén művelve a föld, nagyobbak lettek a jövedelmek is. Ő pedig (és ez buzdította az állampolgárokat munkára) tizedet szedett az állampolgárok jövedelmeiből, illetőleg terméséből. (ἀπὸ τῶν γιγνο-

*) L. Polyæn Strateg. I, 21, 2.

μένων δεκάτην). Ez értelemben a községekben — κατὰ δήμους — bírakat — δικαστὰς — állított föl és saját maga is gyakran ki- ment a vidékre, hogy fölügyeletet gyakoroljon (ἐπισκοπῶν) és hogy kibékítse az egymással civakodókat, perlekedőket (τοὺς διαφερομένους) nehogy bejöjenek a városba és elhanyagolják a maguk mezőgazdaságát.» Egy ily kirándulás alkalmával történt vele, hogy megszólítván egy földművest a Hymettos tájékán, a mint ez éppen a később adómentesnek — ἀτελής — nevezett telkek egyikén faszeggel feszítgette a sziklákat, a földműves nem ismervén személyesen Peisistratost, ennek azt mondotta, hogy azért kell neki ily keservesen dolgoznia, hogy Peisistratos megkaphassa a tizedet, vajha a bajnak és jajnak is osztóznék ő a tizedrészében! Peisistratost kellemesen lepte meg ennek a szegény embernek az őszintesége és munkaszeretete: azzal jutalmazta meg tehát az ő nyíltszívűségét, hogy fölmentette minden adófizetéstől.¹⁾ Nem is zaklatta Peisistratos semmi tekintetben sem a tömeget — τὸ πλῆθος — az ő kormányzásával; mindig képes volt a békét föntartani és csendben kitartani. Ezért gyakran hasonlították Kronos korához az ő uralkodásának éveit; csakis később lett keményebb, még pedig jóval keményebb a tyrannis (ἀρχή, mintegy: régime) az ő fiainak pajkos- sága (ὄβρις) miatt. Leginkább megnyerte a köztetszést az által, hogy népies volt az ő czéltudatos magaviseletében — τῷ ᾧθει — és hogy szerette az embereket (φιλόανθρωπον). Egyáltalában min- dent a törvények rendeleteinek megfelelőleg intézett el: magának semmiféle előnyt nem kívánt a többi állampolgárok fölött — οὐδεμίαν ἑαυτῷ πλεονεξίαν διδοῦς — és midőn egyszer gyilkossá- gal vádoltatván megidéztetett, személyesen jelent meg az Areiopag előtt, hogy magát saját maga védelmezze, a mit látva a följelentő, (a vádaskodó, a kinek följelentésére megidézve lőn), úgy megjijedt, hogy abba hagyta az egész dolgot.²⁾ Ezért bírta magát oly so- káig a tyrannisban föntartani, és midőn ki is bukott belőle, könnyen volt képes az uralmat visszaszerezni. Szintúgy kíván- koztak az ő uralma után az előkelőbb műveltségűek — γυναιμίων — közül a legtöbben, mint a hogy óhajtotta azt a népies elemek

¹⁾ Hsl. e. Zenob. Cent. IV, Prov. 76.

²⁾ Aristot. Polit. V, 12; Plut. Sol. 31.

túlnyomó többsége. Amazokat az ő társalgásával nyerte meg, emezeket pedig az által, hogy segített az ő anyagi állapotukon; egyiránt nemes bánásmódban részesítette a gazdagot meg a szegényt is. Szelidek is voltak azok a törvények, a melyeket az atheneiek a tyrannisra vonatkozólag ezen uralom megdőlte után alkottak. Mert csakis így hangzott ez a törvényök: Honi törvénye ősi jogon az atheneieknek ez: ha valaki fölkel, hogy tyrannisra jusson, vagy ha valaki segédkezet nyújt a tyrannisnak, beestelen legyen ő maga meg a nemzetisége is: $\theta\acute{\epsilon}\sigma\mu\iota\alpha\ \tau\acute{\alpha}\delta\epsilon\ \text{Ἀθηναίων ἐστὶ} \text{πάτρια, ἐάν τιν(ες) τυραννεῖν ἐπανιστῶ(ν)ται. (ῆ) ἐπὶ τυραννίδι τι(ς) συγκαθίστη τὴν τυραννίδα, ἄτιμο(ν εἶν)αι αὐτὸν καὶ γένος.$

Peisistratos Philoneus archonsága évében halt el; fiai közül Hippias született államférfi és meggondolt ember volt, okosan vitte az államkormányzatot — $\xi\mu\phi\rho\omega\nu\ \epsilon\pi\epsilon\sigma\tau\alpha\tau\epsilon\iota\ \tau\eta\varsigma\ \alpha\rho\chi\eta\varsigma.$ Hipparchos gyermekes és szerelmes természetű volt, de nagyon szerette az irodalmat — $\varphi\iota\lambda\acute{o}\mu\omicron\upsilon\sigma\omicron\varsigma$ — ő társalkodott leginkább Anakreonnal, Simonidessal és egyéb költőkkel — $\kappa\alpha\iota\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\upsilon\varsigma\ \pi\omicron\iota\eta\tau\acute{\alpha}\varsigma.$ — De volt Peisistratosnak második feleségétől, egy argosi nőtől, Timonassától is két fia, Sophon és Hegesistratos, a kinek a mellékneve volt Thettalos. (Tehát most már értjük, honnét vette Peisistratos azon argosi katonákat, a kik a Pallene melletti ütközetben az ő oldala mellett harczoltak az athenei nép hadereje ellen; nem kevesebb mint ezer ily argosi katonát említ a szöveg, — $\sigma\upsilon\nu\epsilon\mu\alpha\chi\acute{\epsilon}\sigma\alpha\nu\tau\omicron\ \chi\acute{\iota}\lambda\iota\omicron\iota$ — e szerint nemcsak személyes tulajdonai és a Megakles leányával való házasság, de ezen második házassága is nagy mértékben mozdította elő Peisistratos politikai czéljait. Timonassa, Gorgilos leánya özvegy korában ment férjhez Peisistratoshoz; első férje is nagy befolyású ember volt, Archinos a Kypselidák családjából, Amprakiából). Peisistratosnak ezen második házasságából született fiáról, *Thettalosról* mondja a British Museum szövege, hogy nagyon vakmerő és legénykedő ember volt — $\tau\omicron\phi\ \beta\acute{\iota}\phi\ \theta\rho\alpha\sigma\acute{\upsilon}\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \acute{\omicron}\beta\rho\iota\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$ — és hogy ennek az embernek a pajkos-sága okozta mindazon bajokat, a melyek Peisistratos utódaira

*) Hipparchos irodalom pártoló izléséről szól a Platonnak tulajdonított «*Hipparchos*» című dialog is.

háramlottak. Itt azután elbeszéli a szöveg Harmodios és Aristogeiton történetét némi eltéréssel a Thukydides ismert előadásától; fontos a különbség csak annyiban, hogy míg Thukydides ¹⁾ azt mondja, hogy az összeesküvők csak csekély számmal voltak biztonság okáért — ἀσφαλείας ἕνεκα — addig a British Museum szövege sok állampolgárt említ — μετὰ πολιτῶν πολλῶν. Megjegyzem egyébként, hogy e szöveg szerint nem Hipparchos, de Thettalos lett volna a Harmodios szeretője, tehát a pajkos fiú és nem az irodalombarát. Ezen merénylet után sokkal kegyetlenebb lett a tyrannis. A Hipparchos megöletése utáni negyedik esztendőben már rosszúl állottak a dolgok a városban; Hippias ekkor Munychiát kezdte erősíteni; hasztalan, Lakedemon — sic Lakedaimon helyett: nem Λακεδαίμονος hanem Λακεδῆμονος áll a szövegben, a minthogy párszor nem Πεισιστρατος, de Πισιστρατος fordul elő a kéziratban — tehát Lakedaimon királya, Kleomenes kiűzte őt Athenéből, a jóslat is azt mondván, hogy a tyrannist a lakonok fogják megszüntetni. Itt azután hosszabban beszél el, hogy mikép történhetett, hogy éppen a spártaiak szabadították föl az athenieket a tyrannok járma alól. A lényege a dolognak az, a mit már eddig is tudtunk, hogy a delphosi jósda vette rá a spártai államhatalmat ezen fölszabadító szerep elvállalására, nem lévén legkevésbé sem inyére a görög papságnak és így a jósdának sem az a jogegyenlőségi alapon álló fövilágosult tyrannis, melyet Peisistratos és fiai gyakoroltak Athenében. Az eupatridák vérgöggje még vajmi nagy szerepet játszott ebben a fölszabadítási háborúban, a minthogy ugyanesak mutatja is ezt az a skolion, melyet a British Museum szövege idéz, és a mely e szavakkal záródik:

οἷους ἄνδρας ἀπώλεσας μάχεσθαι
ἀγαθοῦς τε καὶ εὐπατρίδας,
οἳ τότ' ἔδειξαν οἷων
πατέρων ἔσαν.²⁾

«A tyrannis megszüntetése után két párt állott egymással szemben; egyiknek a vezére Isagoras volt, Tisandros fia, a tyrannok barátja — φίλος ὢν τῶν τυράννων — a másiknak pedig

¹⁾ Thucyd. De Bello Peloppones VI, 56.

²⁾ Kenyon, p. 50.

Kleisthenes az Alkmeonidák nemzetségéből. (Itt ismét Ἀλκμεονιδῶν áll Ἀλκμαϊονιδῶν helyett.) Ámbár a hetaireiakban *) vere-
séget szenvedett (?) Kleisthenes mégis előtérbe hozta a népet —
δῆμον — a tömegnek τῷ πλήθει — szolgáltatván kezére az
állam kormányát. Isagoras azonban elesvén a hatalomtól, ismét
Kleomenest, az ő vendégbarátját hívta segítségül, hogy véget
vethessen általa ezen fertelemnek — τὸ ἄχος — miután az Alk-
maionidák voltak a játékokban mint a bűnre fölbujtók — τῶν
ἐναγῶν. Elmenekülvén ezalatt egész titkon Kleisthenes keve-
sed magával, száműzött mint átoksujtottakat (Kleomenes) hét-
száz athenei családot; majd pedig ezután az államtanácsot
akarta — βουλὴν — megdönteni és Isagorast és ennek három-
száz társát souveraine úrrá tenni az állam fölött — Ἰσαγόραν δὲ
καὶ τριακασίους τῶν φίλων μετ' αὐτοῦ κυρίους καθιστάναι τῆς πόλεως.
Ámde az államtanács ellentállott — ἀντιστάσης — és a tömeg
összeverődvén, Kleomenes és Isagoras emberei az akropolisba
menekültek. A nép — δῆμος — két napon át ostromolta a
fellegvárat; a harmadik napon megadták magukat a Kleomenes
emberei, szabad elvonulás föltétele alatt, a mi meg is történt,
Kleisthenest és társait pedig visszahívták. A nép kezébe jutván
a kormány, Kleisthenes a nép vezére és vezénylő szószólója
lön — κατασχόντος δὲ τοῦ δήμου τὰ πράγματα Κλεισθένης ἡγεμὼν
ἦν καὶ τοῦ δήμου προστάτης. Körülbelül tehát azt lehet mondani,
hogy az Alkmaionidák idézték elő a tyrannosok bukását. Az
Alkmaionidák előtt meg Kedon tett a tyrannok ellen kísérletet
a British Museum szövege szerint; nevének emlékezetét föntar-
totta egy bordal is, melyet a szöveg közöl. De hogy ki volt ez a
Kedon? Erre nézve nem adnak fölvilágosítást sem ez a szöveg,
sem pedig egyéb forrásaink. Ezen okok folytán a nép — δῆ-
μος — bizalommal viseltetett Kleisthenes iránt, ki is Isagoras
archonságának esztendejében, negyedik évében a tyrannok bu-
kásának, mint a nép vezére — τοῦ πλήθους προεστῆκώς — leg-
először is az összes állampolgárokat tiz phylébe osztotta az

*) Ez a hely — ἡγηγμένος δὲ ταῖς ἐταιρείαις ὁ Κλεισθένης προσηγάγετο
τὴν δῆμον, — legalább is nagyon homályos, ha nem teljesen értelmetlen —
tekintve az akkori viszonyokat. Kenyonnak nincs rá semmi meg-
jegyzése.

eddig négy phyle helyett, azt akarván ez által elérni, hogy az állampolgárok egymással jobban összeforradjanak, hogy azután mentül többen részesülhessenek a kormányzatban. — *πρῶτον μὲν οὖν ἐνεῖμε πάντας εἰς δέκα φυλάς ἀντὶ τῶν τεττάρων, ἀναμίξαι βουλούμενος ὅπως μετὰσχῶσι πλείους τῆς πολιτείας.* Ezután jön egy mondat, a mely aligha nem csonka jelen alakjában, de a melynek az értelme az lehet, hogy a phylék kötelékébe tartozás beigazolása nem volt már ezentúl ahhoz kötve, hogy az illetők kimutassák, miszerint tagjai egy vagy más nemzetségnek is — *ὅθεν ἐλέχθη καὶ τὸ μὴ φυλοκρίνειν πρὸς τοὺς ἐξετάζειν τὰ γένη βουλομένων.*»

«Azután az államtanács tagjait emelte föl négyszázról öt-százra, még pedig akként, hogy ötven tag jött bele minden egyes phyléből. Azelőtt száz volt külön-külön mind a négyből, most ötven-ötven mind a tízből. Azért nem osztotta pedig be az állampolgárokat tizenkét, hanem csak tíz phylébe, nehogy a főnálló trittysek szervezete valamikép beleolvasszassék a phylékébe. Volt pedig a phylékben tizenkét tritty. Kleisthenes ezen rendszabálya nélkül nem forradhatott volna együvé az állampolgárok összesége — *οὐ (συν)ἐπίπτεν ἀναμίσγεσθαι τὸ πλῆθος.* Kleisthenes az országot — *χώραν* — községek szerint — *κατὰ δήμους* — harmincz részre osztotta; ebből tíz esett a város körüli vidékre, tíz a tengermellékre, tíz pedig a középső földterületre — *μεσογαίου* — és ezen harmincz részt *τριτῶς-ὀκ-*nek nevezvén el, minden egyes phylébe 3 ily trittyt osztott be, hogy mindegyik phylének része legyen valamennyi vidékben — *πάντων τῶν τόπων* — községi állampolgárokká — *δημότας* — tette mindazokat, a kik egyik vagy másik *δήμος*-ban laktak, és nehogy a hagyományos elnevezések folytonos szemrehányásoknak tegyék ki az új állampolgárokat — *νεοπολίτας* — azért a demosok szerinti elnevezéseket hozta (államjogi) érvénybe. Innét nevezik az atheneiek egymást a demosok szerint, a honnét valók. Fölállította a községi főnököket is — *δημάρχους* — és ugyanazon ügykört — *ἐπιμέλειαν* — bízta rájuk, a melyet előbb a naukrarok gyakoroltak. Mert hiszen Kleisthenes a *δήμος*-okat is a naukrariák helyére állította föl. A demosokat részint a vidék helyzete szerint — *ἀπὸ τῶν (τ)όπων* — nevezte el, részint pedig azok után, a kik azokat alapították; miután nem volt minden

egyek község alapítójának a neve már használatban. Meghagyta azonban úgy a nemzetségeket (γένη) mint a φρατρία-kat és a hierosynákat ősi hagyományos kötelekeikben — κατὰ τὰ πάτρια. — A phyléket azon tíz névvel látta el, a melyeket a száz ősalapító — ἀρχηγετῶν — neve közül a jódsda — Πυθία — kijelölt. (Az Etymol. Magnum. p. 369. és a Lex. Demosth. Patm. p. 15. hasonlót mondanak.) «Ezen az alapon azután sokkal népesebb — δημοτικωτέρα — lett az alkotmány — πολιτεία — mint a minő volt a Solon alkotmánya. Megtörtént az is, hogy a Solon törvényei elavultak a tyrannis alatt, miután nem éltek azokkal ezen idő alatt; Kleisthenes más törvényeket léptetett életbe tekintettel a tömeg — πλῆθος — érdekeire. Ezen új törvények közé tartozott az is, a mely az ὀστρακισμός-ról rendelkezett. Ezen alkotmányozásnak — ötödik évében, Hermukreon archonsága alatt, léptették életbe azt az eskütételét az ötszázas államtanácsnak, a mely esküt még ma is letesznek az ötszázas államtanács tagjai. Azután a strategokat — στρατηγούς — választották phylék szerint, minden egyes phyléből egyet; az egész hadseregnek pedig fővezére a polemarchos volt; ez egészen új valami előttünk, ezért ideirom görögül is: — τῆς δὲ ἀπάσης στρατίας ἡγεμῶν ἦν ὁ πολέμαρχος. Tizenkét évre rá Marathon-nál győztek Phainippos archonságának évében; két évvel a győzelem után nagyon érezte már a saját erejét a nép — θαρρύντος ἤδη τοῦ δήμου — ekkor éltek először az ὀστρακισμός-ról szóló törvénnyel; ezen törvénnyel, a melyre a Peisistratos korában tapasztaltak nyomán a most újra föléledő gyanú adta az ösztönzést nagybefolyású egyéniségek ellenében; mert hisz Peisistratos (sic) is egy személyben levén demagog és hadvezér, könnyen lehetett τύραννος-szá. Első ízben Hipparchos, Charmos fia Kolyttosból ostrakizáltatott; Kleisthenes a törvényt tulajdonképen ezen Hipparchos ellen alkotta, a kit — mint Peisistratos rokonát — minden áron el akart távolítani az államból. Az atheniek t. i. nyugodtan, háborítlanul hagyták köztük élni a tyrannok mindazon barátait, a kik nem vettek részt a tyrannok üzemleiben; mert hát az athenieiekben megvolt természetből fogva

*) E kifejezés τῶν ἐν ταῖς δυνάμεσιν a demagogia ée harci dicsőség által kimagasló athenieiekre látszik vonatkozni.

az a szelíd nyájasság, — *πραότης* — a mely ezt a népet — *δῆμος* — annyira jellemzi. És a *τύραννος*-ok ezen híveinek vezére, vezénylő szószólója — *ἡγεμὼν καὶ προστατῆς* — volt Hipparchos. Kevésre rá, a következő évben Telesinos archonsága alatt első ízben történt, hogy *babbal sorsolták ki* — *ἐκβάμυσαν* — a kilencz archont, phylék szerint azon ötszáz jelölt közül, a kiket a községenkénti állampolgárok — *ὕπὸ τῶν δημοτῶν* — kiszemeltek; a korábbi archonok mind úgy lőnek választva. — *ἐκβάμυσαν τοὺς ἐννέα ἄρχοντας κατὰ φυλὰς ἐκ τῶν προκηθέντων ὑπὸ τῶν δημοτῶν πεντακοσίων τοῖς μετὰ τὴν τυραννίδα πρῶτον, (οἱ δὲ πρότεροι πάντες ἦσαν αἰρετοί.)* Ez tehát nagy horderejű adat. Látjuk belőle, hogy a Kleisthenes demokrátiájában az archonokat eleinte úgy választották és csak azután hozták be a babbali kisorsolást; de még ekkor is csak azok közül sorsolták ki az archonokat, a kiket az állampolgárok jelöltekül választás útján föllálitottak. Plutarchos köztudomás szerint a Kleisthenes demokrátiáját még *ἀριστοκρατία*-nak nevezi: nem csoda, hisz Aristoteles *Πολιτικά*-ja szerint is az *ἀριστοκρατία* leginkább csakis abban különbözött az oligarchiától, de meg a demokrátiától is, hogy az állampolgárok összeségének *választás* útján nyilatkozott bizalma volt az aristokratia ismérve. Az első három évben csak a tyrannok barátjait ostrakizálták, de a negyedikben már olyanokra is rákerült a sor, a kiknek semmi egyéb bűnük nem volt, csakhogy a többiek közül kimagaslottak. Így ostrakizálták Aripbron fiát, Xanthipposzt is. Három év múlva, Nikodemosz archonsága alatt, fölfedezték a bányákat Maroneiában; száz talentom folyt be az állampénztárba e bányák műveléséből; ekkor némelyek azt indítványozták, hogy ezen száz talentom a nép között osztassék ki; de ezt Themistokles megakadályozta; e helyett száz hajót — *τρεῖς* — építtetett a száz talentomon. Ezen hajókkal győztek azután az atheneiek Salamisnál a barbarok fölött. Ezen időben ostrakizáltatott Aristeides is, Lysimachos fia. Négy év múlva jött Xerxes: ekkor visszahívták az összes ostrakizáltakat. Új e leírásban az, hogy az ostrakizáltaknak szabad választásukra bizatott, vagy hogy a Geraistos és Skyllaion közti vidéken tartózkodjanak, Euboia legdélibb tájékán (vagy hogy *ἄτιμος*-ok (állampolgárilag becsstelenek) legyenek — *καθάπαξ* — egyszer mindenkorra.

Ezek elmondása után a szöveg így folytatja: Ekként növekedett tehát az athenei állam ereje fokról-fokra párhuzamosan a demokráciával. A perzsa háborúk után újra felülkerekedett az Areiopag tanácsa, — πάλιν ἵσχυρεν — de nem valamely törvényhozási rendelkezés, illetőleg néphatározat, folytán nyervén elismét a vezénylő jogkört, — οὐδενὶ δόγματι λαβοῦσα τὴν ἡγεμονίαν — hanem csakis azért, mert neki, az Areiopag tanácsának volt köszönhető a Salamisnál kivívott győzelem. Mert az Areiopag tanácsa volt az, a ki nyolcz drachmát adatott minden egyes állampolgárnak és beleterelte (az összes fegyverfogható férfiakat) a hajókba, holott a strategok maguk a legnagyobb számban voltak és kikürtöltették, hogy mindenki meneküljön a hogy tud. Ez okozta, hogy az Areiopag tanácsa oly nagy mértékben nyerte most ismét vissza a befolyását; jól is intézték az atheneiek ebben az időben az ő közügyeiket. Derekasán belegyakorolták magukat a háború művészetébe, — ἀσκήσαι — nagy volt a tekintélyök a (többi) hellenek előtt és kezökbe kerítették a tengeri uralmat, daczára a lakedaimonoknak. A nép vezénylő szószóelői — προστάται — ebben az időben Aristeides és Themistokles voltak. Valóban, Aristeides volt az, a ki három év múlva a salamisi csata után Timosthenes archonsága alatt a szövetségi adóhányadot — φόρους — kivetette az egyes szövetséges államokra. Ugyancsak Aristeides volt az, a ki ebben az időben, midőn már nagyban érezte az athenei állam a maga erejét és midőn már nagy pénzösszegek voltak fölhalmozódva, — χρημάτων πολλῶν ἡθροισμένων — azt a tanácsot adta az atheneieknek, hogy ragadják meg a hegemoniát (a szövetséges társak fölött) és hogy települjenek be a vidékről a városba, — καταβάντες ἐκ τῶν ἀγρῶν οἰκεῖν ἐν τῇ ἁστί: — mert, így szólott Aristeides, ha megragadják ily értelemben a hegemoniát: akkor lesz kenyere — τροφήν — mindenkinek, azoknak is, a kik hadjáratokra, meg azoknak is, a kik őrzőjáratokra — φρουροῦσι — fognak kivonulni, sőt lesz kenyerek mindazoknak is, a kik a közügyeket fogják intézni — τοῖς δὲ τὰ κοινὰ πράττουσι. Meg is fogadták az atheneiek Aristeides ezen tanácsát és ettől kezdve kényúrilag — δεσποτικωτέρως — kezdték kezelni az ő szövetséges társaikat, — τοῖς τε συμμάχοις — kivéve a Chios, Lesbos és Samos szigetek lakóit, a kiket az ő birodalmuk — ἀρχῆς —

őreiül alkalmaztak, meghagyván alkotmányaikat — πολιτείας — és azokat is hivatalaikban, a kik az ő államaikban az ügyek élén állottak. De adtak bőven kenyeret az atheneiek saját hazájokban a tömegnek — τοῖς πολλοῖς — is, a mint ezt Aristeidés — εἰσηγήσατο — hozta javaslatba. Megtörténhetett ugyanis, hogy nem kevesebb mint húszezer ember táplálkozott a szövetségi adóhányadokból, — ἀπὸ τῶν φόρων — az adókból — τελῶν — és a szövetségesek utáni jövedelmekből — τῶν συμμάχων. Volt ugyanis hatezer esküdtbíró — δικασταί — 1600 toxota (íjas, rendőri stb. szolgálatokat teljesítő könnyű katona) — ezenfölül 1200 lovaskatona — ἵππεις, — ötszáz tagja az államtanácsnak — βουλή, — ötszáz öre a hajógyáraknak, hajóházaknak, — νεωρίων — ezenfölül a városban ötszáz (a kéziratból nem lehet jól kivenni), a községekben — ἐνδημοί — működő tisztviselők összes száma körülbelül hétszázra, a külállamokban szolgálók száma szintén 700-ra rúgott; és mindezekben fölül hadilábra állíttatván a fegyveres erő — ἐπεὶ συνεστήσαντο τὸν πόλεμον — 2500 hoplita — δισχίλιοι καὶ πενταχόσιοι. Az órhajók száma húsz volt, a szövetségesek adóját behajtó, kisorsolt hajólegénység 2000 főből állott. Ide számítandók még a prytaneion, az árvák és a börtönőrök. Mind ezeket a közpénzekből — ἀπὸ τῶν κοινῶν — fizették. Így tették a népet — τῷ δήμῳ — kenyérbe. Tizenhét évig maradt az állam — πολιτεία — az Areiopag tanácsának vezérlete alatt, — προσεστώτων — lassankint kimenekülván a környező veszélyből. De a mint a tömeg — πλῆθος — nagyon megerősödött (fölszaporodott), Sophonides fia, Ephialtes lett a nép vezénylő szószólója. Abban a hírben állott, hogy megvesztegetetlen és csakis igazságos politikát igyekszik űzni az államéletben. Ő volt az, a ki támadást intézett az Areiopag tanácsa ellen. Azzal kezdte, hogy az Areiopag tanácsának számos tagját lehetetlenné tette — ἀνεῖλεν — pört akasztván a nyakukba hivatalos hűtlenség (sikkasztás) czímén. (Ezt mondja Plutarchos*) is: φοβερόν ὄντα τοῖς ὀλιγαρχικοῖς, καὶ περὶ τὰς εὐθύνas καὶ διώξεις τῶν τὸν δῆμον ἀδικούντων ἀπαραίτητον.)» Azután, mondja a British Museum szövege — Konon archonsága idejében Ephialtes az Areiopag tanácsát mindazon hatalmi jogkörétől megfosz-

*) Plut. Pericl. 10.

totta, a melynek alapján ez a tanács az alkotmány őre volt és mindezen hatalmi jogkört részint az ötszáztagú államtanácsra, részint a souveraine népgyűlésre, részint az esküdtbiróságokra ruházta. (ἐπειτα τῆς βουλῆς ἐπὶ Κόνωνος ἄρχοντος ἅπαντα περιεῖλε τὰ ἐπίθετα δι' ὧν ἦν ἡ τῆς πολιτείας φυλακή, καὶ τὰ μὲν τοῖς πεντακοσίοις, τὰ δὲ τῷ δήμῳ καὶ δικαστηρίοις ἀπέδωκε). Ephialtes ezt Themistokles segítségével vitte keresztül. Themistokles ekkor már az Areiopag tagja volt és éppen pörbe akarták fogni medismos miatt. Themistokles, hogy megdöntse az Areiopagot, azt súgta Ephialtesnek, hogy az Areiopag be akarja őt fogatni. Az Areiopagitáknak pedig azt mondta, hogy majd nyomára vezeteli őket egy összeesküvésnek, a melynek célja fölforgatni az alkotmányt. Elvezette tehát az Areiopag által e célra megbízott közegeket Ephialtes házához, a hol éppen többen voltak egybegyűlve. Themistokles (bemenvén) nagy tüntetéssel kezdett velök beszélgetni, (hogy lássák és félremagyarázzák az Areiopag küldöttei). Ephialtes megpillantván az Areiopag megbízottait, megijedt és ótalmat kereső ruhában az oltárhoz menekült. Ez nagy megdöbbenést okozott a közönségben és e hangulatot felhasználva, Ephialtes meg Themistokles vádat is emeltek azonnal az Areiopagiták ellen először az ötszáztagú tanácsban, azután pedig a népgyűlésen, — ἐν τῷ δήμῳ — a minek a következménye azután az lett, hogy az Areiopagot eddigi hatalmi jogkörétől csakugyan megfosztották. Ephialtest azonban nem sokára rá orgyilkos módjára döfte le Aristodikos Tanagrából.

«Ezekután nagyon lazán kezdtek menni — ἀνίσταται μάλλον — az ügyek az athenei államban. A demagogok erőszakoskodása volt ennek az oka. Ezen időtájban ugyanis a műveltebbek — τοὺς ἐπισκευαστέρους — nem tudtak maguknak kellő pártvezért keríteni; csak Miltiades fia, Kimon állott az élőkre, a ki pedig nagyon fiatal volt még, de meg így is későn kezdett csak az állam ügyeivel foglalkozni; a háborúban pedig nagyon is sokan elpusztultak. Azon hadvezérek ügyetlensége folytán, a kiket csakis az ő hirveres ősi családfájuk miatt választottak meg (hadvezérekké) strategosokká, majdnem minden egyes hadjárat két-háromezer athenei állampolgár életébe került, elannyira, hogy mind a kevésbbé vagyonosok tömegéből, — δήμων — mind pedig a gazdagok sorából éppen a legalkalmasabbak — ἐπισκευαστέρους —

vesztek el a csatamezőkön. Igen, azt mondja a British Museum szövege, hogy στρατηγῶν ἐφισ(τ)αμένων ἀπειρῶν μὲν τοῦ πολέμειν τιμωμένων δὲ διὰ τὰς πατρικᾶς δόξας, αἰεὶ συνεβαίνειν τῶν ἐξιόντων ἀνὰ δισχιλίους ἢ τρισχιλίους ἀπόλλυσθαι. Tehát azt mondja, hogy avatatlanok voltak a háború művészetében. Ez a komikusok azon későbbi fölajdulását juttatja eszünkbe, a kik a fölött jajveszéltek, hogy már többé nem nagy családokból — ἐκ τῶν μεγίστων οἰκίῳν — választják a hadvezéreket Athenében. *) «Különben nem egyformán intézték a közügyeket: egyideig ragaszkodtak ugyan még a törvényekhez (de később nem). A kilencz archon állásának választás útján betöltését — úgy látszik, a választást az Areiopag állította vissza — egyideig még érintetlenül hagyták, de hat évvel Ephialtes halála után oda módosították a törvényt, hogy fölvették a zeugitákat is azok sorába, a kik közül választandók voltak — προκρίνεσθαι — azok, a kik közül azután kisorsoltattak — κληρωσομένων — az archonok. Az első archon a zeugiták közül Mnesitheides lett. Annakelőtte az archonok csak a pentakosiomedimnosok és hippeusok sorából kerültek ki, a zeugiták csakis a kisebb hivatalokat — τὰς ἐγκυκλίους ἵρχον — érhetvén el, ha csak a törvény kijátszásával nem emeltek már azelőtt is — míg e törvény fönnállott — zeugitát archonságra. Öt évvel ezen reform után Lysikrates archonsága alatt állították föl a községek számára a harmincz bírót — οἱ τριάκοντα δικάσται κατὰ δήμους. Lysikrates archonsága után pedig a harmadik esztendőben nagyon nagy levén már az állampolgárok sokasága, Perikles indítványára elhatározottat, ἔγνωσαν — hogy ezentúl csak az legyen állampolgár, a kinek mind atyja, mind anyja már állampolgári jogokkal birt.» «Ezek után, tehát körülbelül 450 évvel Kr. e., lépett föl Perikles mint demagóg; hírnevet első ízben az által szerzett magának, hogy vádat emelt Kimon ellen az euthynéknél való megszámloltatása alkalmával. Ekkor még egészen fiatal volt. Perikles befolyása alatt még népiesebb — δημοτικωτέρα — lett az alkotmány. Még tovább ment az Areiopag jogkörének megnyirbálásában — ἐνία παρείλετο — mint Ephialtes, és oda hatott, hogy az athenei állam az ő legfőbb figyelmét a hajóhadra fordította. Ennek

*) L. Fragm. Comicor. Græc. ed. Bothe.

azután az lett a következménye, hogy a hatalom egészen a tömeg — *θαρρήσαντας τοὺς πολλοὺς* — kezébe került. Pythodoros archonsága alatt, 49 évvel a salamisiesata után ütött ki a peloponnesosi háború. A nép — *δῆμος* — bezárkozott a városba és rá levén szorítva a hadjáratokban behozott zsold élvezésére, akarva-nemakarva is saját maga kellett, hogy intézze a kormányzást. Az esküdtbiróságokba a zsoldot — *μισθοφόρα τὰ δικαστήρια* — először Perikles hozta be,*) mint demagog ellene működven a Kimon gazdagságának befolyása ellen. Mert hát Kimon nagyon sok embert elcsábított a nép alsó rétegeiből — *δημοτῶν* — az által, hogy a saját zsebéből fizette a leiturgiákat. A lakidák törzséből bárki is enni kapott az ő házánál akár minden nap is; földjeit (kertjeit) nem kerítette körül, hogy bárki is szedhessen gyümölcsöt (arathassa a gabonát).» A szöveg itt azután Damonidest Oából említi fel, mint a ki a háború megindítására tüzelte volna Periklest, a miért is később ostrakizálták. Ugyanez a Damonides tanácsolta volna Periklesnek azt is, hogy hozza be a zsoldot az esküdt bírák számára. Némelyek szerint ez volt azután oka a romlásnak, miután nem a szakavatottan alkalmas — *ἐπεικῶν* — emberekre, de az első jöttmentre is ráeshetvén a sors, (az esküdtbírák közt nagyon sok volt a salak.) De hát nem eshetett a sors azelőtt is bárkire? Ezt kérdezhetnők a szerzőtől. Valóban nehéz e helyet megérteni, hacsak az nem lappang e helyütt a rongcs szövegben, hogy ebben az időben már a jelölteket sem úgy választották, hanem úgy sorsolták ki mint magukat az archonokat a jelöltek közül — *προκρίνεσθαι*. «Ekkor kapott lábra a lélekvásárló vesztegetés is. — *τὸ δεκάζειν* — Anytos adta erre az első példát: hogy el ne ítéltessek Pylos föladása miatt, megvesztegette a bírait.»

«A míg Perikles élt és a nép vezénylő szószólója volt — *προείστηκε τοῦ δήμου* — jobban ment az állam ügye, de a mint meghalt, azonnal nagyon rosszra fordult az athenei állam sorsa. Mert ekkor kezdtek az atheneiek a nép élére oly embereket állítani, a kik nem bírtak kiváló szakavatottsággal, — *οὐκ εὐδοκίμοῦντα τὰ παρὰ τοῖς ἐπεικέσιν* — holott azelőtt mindig csakis ily férfiak voltak a nép vezérei — *δημαγωγοῦντες*. (Itt azután a szöveg

*) Teljesen megegyez Aristoteles *Πολιτικά*-jának II, 12.-ével.

például hozza föl Solont, Peisistratost, Kleisthenest, Xanthippost, Miltiadest, Themistoklest, Aristeidest, Ephialtest és Kimont, majd Periklest és Thukydidest, a Kimon sógorságát.¹⁾

Perikles halála után Nikias lett az előkelők — ἐπιφανῶν — vezére, a népe — δήμου — pedig Kleon, a Kleainetos fia, a ki első ízben viselte magát illetlenül a szószeiken az athenei szónokok közl. A szöveg hozzát teszi, hogy minden látszat oda mutat, miszerint ez a Kleon rontotta meg leginkább az athenei államot az ő rohamszerű vállalataival — ταῖς ὀρμαῖς. Ezután Theramenes, Hagnon fia került a másik párt élére, és a nép élére Kleophon, a lantesináló — λυροποιός — a ki először hozta be a diobeliát; később Kallikrates Paianiából azt három obolosra emelte. Utóbb mind a kettőt halálra ítélték, mert a nép később megszokta gyűlölni azokat, a kik rossz útra terelték. A mit a szöveg itt Kleophon kezdeményezéséről mond, ellentétben áll a 41-dik fejezettel, a hol a kezdeményezés az ἐκκλησιαστικόν-t illetőleg Agyrrhiosnak és Herakleidesnek tulajdoníttatik, de tellentében áll az Aristophanesék ismert helyeivel is. Itt a szöveg kétségen kívül zavaros, azért erről majd más alkalommal bővebben.

Kleophon óta, mondja a szöveg, folyton oly emberek voltak a nép vezénylő szószólói, a kik csak a tömegnek óhajtottak hizelegni az ő szilaj vakmerőségek által — θρασύνεσθαι — és csak a pillanatnyi érdekeiket tekintették. A legjobbak voltak az athenei államférfiak között, — πολιτευσάμενων — a régi idők jeles embereitől eltekintve, — Nikias, Thukydides és Theramenes. No hiszen ezt csakugyan mondja Aristoteles is.²⁾ Nikiast és Thukydidest a szöveg szerint általános elismerés környezte mindig, mert kalokagathok s államférfiak voltak és az államot ősi erkölcs szerént — πατριῶς — befolyásolták. Theramenesre nézve eltérők a vélemények; de a szöveg szerzője azt hiszi, hogy nem lehet szemrehányást tenni Theramenesnek azért, hogy

¹⁾ T. i. Melesias fiát, a conservatív párt vezérét.

²⁾ A Kleon illetlen magaviselete abból állott, hogy πρῶτος ἐπὶ τοῦ βήματος ἀνέκραγε καὶ ἐλοιδορήσατο καὶ περιζωσάμενος ἐδημηγόρησε, τῶν ἄλλων ἐν κόσμῳ λεγόντων. Ez utóbbi alig hihető. Azelőtt még nagyobb volt a nevetlenség Athenében mint később.

³⁾ Hsl. e Plutarch. Nic. c. 2.

minden államformát végig szolgált; mert Theramenes ezt csak azért cselekedte, hogy a közjó érdekében küzdhessen minden kormány politikája ellen, valahányszor helytelen útra tévedtek a hatalmasok: már pedig ez a szöveg szerint minden valóban jó állampolgárnak a föladata.

Ezután a szöveg mindjárt a 400-as oligarchia behozatalára ugrik át, a nélkül, hogy a Perikles halála óta történt reformokat, pl. az εἰσφορά behozatalát, a πρόβουλος-okat, illetőleg ezeknek föllállítását a sikeliái vereség után csak egy szóval is emlitené. Nem említi a gondolatszabadság és a színműírói, illetőleg színdarabelőadási szabadság korlátozására tett rendelkezéseket sem, de nem említi azon szellemi hadjáratot sem, a melyet a babbal való sorshúzást kigúnyoló és az éretlen tömeg féktelen uralmát nyíltan leszóló Sokrates indított a hagyományos tömeguralmi alkotmány ellen. Egyszerűen csak annyit mond a szöveg, hogy a sikeliái vereség után és ugyanannyival is inkább, minthogy a persák királya eddigelé a lakedaimonokat segítette, az athenei nép csakis azért változtatta meg a demokrátiát és hozta be a négyszázas oligarchia uralmát, mert elhitették vele hogy a nagy király ezentúl majd az atheneieket fogja a hadviselésben mint szövetséges a lehető legerélyesebben segíteni, ha oligarchiára változtatják alkotmányukat — ἐὰν δι' ὀλίγων ποιήσωνται τὴν πολιτείαν. A négyszázas uralom alkotmányának — τὴν ἐπὶ τῶν τετρακοσίων πολιτείαν — behozatala érdekében Melobios tartott a néphatározat meghozatalát sürgető beszédet, magát az indítványt — τὴν δὲ γνώμην γραψάντος — Pythorodos tette meg. Pythorodos psephisma-javaslatja így hangzott: Válaszszon a nép a már meglevő tíz probulos*) mellé még más húszat azon állampolgárok közül, a kik 40-dik életévüket betöltötték. Ezek esküdjenek meg, hogy azt fogják javasolni, — συγγραψέιν — a mit legjobbnak fognak tartani az állam megmentésének — τῇ πόλει περὶ τῆς σωτηρίας — érdekében. De legyen szabad bármely más állampolgárnak is saját tetszése szerint indítványt tenni, — γράψειν — hogy azután a lehető legjobb terv fogadtathassék el. Kleitophon egyebekben pártolta Pythodoros indít-

*) Csak itt per tangentem említi a probulosokat, holott ezen intézmény behozatalát már föntebb kellett volna jeleznie.

ványát, de még azt is kívánta, hogy a megválasztottak kutassák föl a régi törvényeket is, — τὸς πατρίους νόμους — a melyeket Kleisthenes alkotott, midőn behozta a demokrátiát — καθίστη τὴν δημοκρατίαν — hogy azután összehasonlítva mindezeket egymással, ki bírják találni a legjobbat az állam érdekében — τὸ ἄριστον.. Jellemző, hogy a szöveg, noha csak imént azt mondta, hogy a δημοκρατία-t Kleisthenes hozta be, mégis pár sorral utóbb meg azt mondja, hogy Kleisthenes alkotmányja nem volt népies, hanem közelebb állott a Solon alkotmányához. ὥς οὐ δημοτικὴν, ἀλλὰ παρακλησίαν οὖσαν τὴν Κλεισθένης πολιτείαν τῇ Σόλωνος. Ezen megkülönböztetés csak azt jelezheti, hogy a szöveg szerzője vagy Kleitophon több fajtáját ismerte a demokrátiának, nevezetesen hogy demokrátiának nevezett még oly államformát is, a melyet nem tartott senki népiesnek — δημοτική — egyúttal. A megválasztottak elsőben is azt indítványozták, hogy szavazzon le a nép az összes előterjesztett javaslatok fölött; azután hatályon kívül helyezték a γραφὴ παρανόμων-t, az εἰσαγγελία-féle följelentéseket (melyek főkép a gondolatszabadságot korlátozták) és a (rabszolgák kinzó vallatására vonatkozó?) πρόκλησις-t; hogy szabadon tanácskozhatnak az atheneiek a szőnyegen forgó közügyek fölött, — ὅπως ἂν ἡ ἐθέλοντες Ἀθηναῖοι συμβουλεύωσι περὶ τῶν προκειμένων — ha pedig valaki ezek (azaz a szabadon nyilvánított vélemények) miatt bárkit is az esküdtbiróság elé — δικαστήριον — idéztetne, hogy ott megbüntetessék, hát akkor az ily vádaskodók hurczoltassanak a strategok elé, a strategok pedig szolgáltassák ki őket a 11-es hóhér-collegiumnak, hogy halállal lakoljanak.»

«Ezek után az állam ügyeiben — πολιτεία — következőleg rendelkeztek. Az összes befolyó jövedelmek csakis a háború folytatására fordítottassanak; a hivatalban levők zsold nélkül — ἀμίσθους — szolgáljanak, míg csak a háború tart, kivéve a kilencz archont és a (jelenlevő) prytanokat. Ezek három obolost húzzanak naponként. Az állam ügyeinek intézésében való részvétel joga — πολιτεία — mindaddig míg a háború tart, — ἕως ἂν ὁ πόλεμος ᾗ — azon ötezer állampolgárra ruháztassék, a kik leginkább képesek úgy testi erejükkel, mint vagyonosságuknál fogva az áldozatokkal járó közszolgálatokat — λειτουργεῖν — teljesíteni. Ezen ötezer állampolgár legyen azután a souveraini-

tásnak a letéteményese, — κυρίως — ők köthessenek egyezséget, szerződést, a kivel akarnak. Válaszszanak azután mind a tíz phyle részéről tíz-tíz férfiút a negyven éven fölüliek közül: ezek írják azután össze kiszemelve az ötezer állampolgárt eskü alatt.»

«A megválasztottak ezeket hozták javaslatba. Elfogadtatván javaslatuk, az ötezer állampolgár száz férfiút választott a saját kebeléből, hogy készítsenek alkotmánytervezetet — κυρωθέντων δὲ τούτων εἴλοντο σφῶν αὐτῶν οἱ πεντακισχίλιοι τοὺς ἀναγράφοντας τὴν πολιτείαν ἑκατὸν ἄνδρας. A megválasztott száz férfiú pedig javaslatba hozá és beterjeszté a következőket: az államtanács — βουλή — évről-évre oly állampolgárokból alakíttassék, a kik harminczadik életévököt meghaladták. Az államtanács tagjai ne húzzanak zsoldot. Ezek, t. i. a harmincz éven fölüliek sorából választassanak a strategok, a kilencz archon, a hieromnemon, a gyalogsági osztályparancsnokok (taxiarchák), a lovassági főparancsnokok — hipparchok — és alparancsnokok, (φυλάρχους) valamint az őrsegi parancsnokok, — ἄρχοντας εἰς τὰ φρούρια — a Pallas Athene és a többi istenek szent kincseinek tíz kincstárnoka, a hellenotamiák és a papi — ὁσίων — vagyon húsz kincstárnoka, a hieropoiosok és a tíz gondnok — ἐπιμεληταίς. Kenyon azt gondolja*), félreértvén a szöveget, hogy mind e tisztviselőket az államtanács kötelékébe vette föl az új alkotmány, pedig a τούτων ὃ εἶναι csak azt jelenti, hogy mind ezek legalább harminczévesek legyenek. A szöveg azután tisztán, világosan kimondja, hogy az elősorolt összes tisztviselők — szintűgy mint a strategok — választás és nem sorshúzás útján nyerjék el állomásaikat; válaszszaák pedig őket az államtanács tagjai által kiszemelt jelöltek közül — kik? Bizonyára az ötezer állampolgár, (habár ezt nem is mondja ki a szöveg nyiltan). — αἰρεῖσθαι δὲ πάντας τούτους ἐκ προκρίτων, ἐκ τῶν αἰεὶ βουλευόντων πλείους προκρίνοντας, — a többi hivatalok azonban sorshúzás által töltsessenek be és ne az államtanács tagjai közül, illetőleg ne az államtanács által kiszemelt jelöltek közül, — μὴ ἐκ τῆς βουλῆς — és a hellenotamiák, a kik a pénzeket kezelik, se legyenek tagjai az államtanácsnak. Az államtanács négy senatusra — szintén βουλή — volt osztandó a fölemlített (30 éven

*) Kenyon 84. l.

fölüli) korosztályokból; sorshúzás volt eldöntendő, hogy melyik senatus tartson először tanácsot, de azért a többi tanácsstagok is beleendettek osztva külön-külön a többi három senatusba — itt meg λήξιν. Az említett száz — alkotmányjavasló — férfi szintén beleendett osztva a többiekkel együtt a négy szakaszba — τέτταρα μέρη, azaz senatusba — a lehető legegyszerűsebben — ὡς ἱσαίτατα — a sors által megállapítandó rendben, hogy az év folyamán át tanácsot üljön, mihelyt rákerül egyikre-másikra a sor. Hogy saját belátása szerint járhasson el majd az államtanács a közjövendelmek dolgában, hogy érintetlen — σωα ἡ — a mi a rendelkezési alapra — τὸ θεόν — szükségeltetik, egyéb kiadásokra nézve pedig a körülményekhez képest lehető legjobban intézkedhessék. Ha pedig nagyobb mérvű, mintegy túlkiadásokat akarnak igénybe venni, hát akkor hívják be mindazon epeiskletost — ἐπείσκλητος-t, — a kit behívni jónak látnak az illető korosztályokból — τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς ἡλικίας. Kenyon helyesen mondja itt, hogy ez egy oly államjogi műszó, melyet nem értünk, miután egyébként nem fordul elő szótárainkban. *) Az államtanács üléseit öt napon át tartja, ha csak nem leendett szükség hosszabb ülésezésre is. Az államtanácsba sorsolást — κληροῦν — a kilencz archon vezesse; a cheirotonia fölött az államtanácsnak öt olyan tagja üljön fölügyelő-bizottságot, a kiket a sors ér, és ezek közül napról-napra sorsoltassék ki az, a kinek tiszte leendett a megtörtént leszavazást a saját szavazatával megerősíteni — τὸν ἐπιψηφισοῦντα. (Ezután jön egy nagyon rongcs helye a szövegnek, azért, míg az helyreállítva nem lesz, azzal nem is foglalkozom.)

«Az imént közölt alkotmánytervet azonban csak a jövőt illetőleg — εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον — hozták javaslatba a kiküldött férfiak, a tényleges időpontra nézve a következőt — már t. i. πολιτεία-t — javasolták. Legyen az államtanácsnak — βουλῇ — négyszáz tagja az ősi alkotmányos hagyomány szerint — κατὰ τὰ πάτρια — negyven-negyven minden egyes phyléből; ezek azon jelöltek — προκρίτων — közül szemeltessenek ki, a kiket az egyes φυλῆ-k tagjai — οἱ φυλῆται — a harmincz éven fölül állampolgárok közül fognak választani — ἔλονται. Ezen

*) 85. l. az ἐπείσκλητον.

négyszázas államtanács tagjai töltsék be (vagy állapítsák meg?) — *καταστήσαι* — a hivatalokat, ők állapítsák meg, hogy minő esküt kell letennie egyik-másik állami közegnek, ők intézkedjenek a törvények tekintetében, — *περὶ νόμων* — szintűgy az euthynák dolgában is, egyáltalán szabadon rendelkezessenek minden más tekintetben is a szerint a mint valamit a közügyre nézve hasznosnak, czélszerűnek tartanak. Kötelességek leend azon államjogi törvények alapján eljárni, a melyek netán alkottatni fognak; ezeket nem szabad hatályon kívül helyezni, sem más törvényekkel helyettesíteni — *τοῖς δὲ νόμοις, οἳ ἐὰν τεθῶσιν περὶ τῶν πολιτικῶν χρῆσθαι, καὶ μὴ ἐξεῖναι μετακινεῖν, μηδ' ἐτέρους θέσθαι*. A strategokat, kiket eddig az összes állampolgárok választottak, ezentúl az ötezer állampolgár fogja választani; az államtanács pedig — *βουλὴ* — szemlét fog tartani a fegyvereserő fölött, s azután tíz férfiút és hozzájuk jegyzőt — *γραμματέα* — fog választani — *ἐλέσθαι*, — és ezen választott férfiak a következő éven át autokratori teljhatalommal fognak kormányozni és ha szükség leend rá, együtt fognak tanácskozni az államtanácscsal — *καὶ ἂν τι δέωνται, συμβουλευέσθαι μετὰ τῆς βουλῆς*. Választani fognak egy hipparchot és tíz (lovassági) phylarchot. Egyébként mind a hivatalokat választás útján — *αἵρεσιν* — fogja betölteni az államtanács — *βουλὴ* — az írásba foglalt szabályok, vagyis a javaslat — *κατὰ τὰ γεγραμμένα* — szerint. Kivéve az államtanács tagjait és a strategokat, a többi tisztviselők csak egyszer tölthetik be ugyanazon hivatalt. Jövőre pedig, hogy mind a négyszáz belekerüljön a négy senatusba — *εἰς τὰς τέταρας λήξεις* — a száz (alkotmányjavasló) férfiú fogja őket beosztani, hogy ne csak a városbeliek, — *ἀσ- τοῖς* — hanem a többiek is részesülhessenek a kormányzásban.» (Ez az utóbbi mondat ismét nagyon zavarosan van kifejezve a szövegben, mely éppen e helyütt van szerfölött megromolva.)

A száz választott férfiú — az ötezer állampolgár választotta — ezt az alkotmányjavaslatot terjesztette a nép — *πλήθος* — elé, mely azt el is fogadta. A babbal választott régi tanács föloszlott és a négyszázas oligarchia kezébe vette a legfőbb hatalmat Kallias archonsága alatt, körülbelül száz évvel a Peisistradák elűzetése után. Éleselméjű, kiválóan eszmedús férfiak,

Peisandros, Antiphon és Theramenes hozták létre ezen átalakulást.

Az ötezer csak szóval — λόγῳ — lön az uralomba behelyezve, — ἡρέθησαν — de a négyszáz és a tíz autokrator bevonult az államtanács házába — βουλευτήριον — és uralkodtak az állam fölött; követséget is küldöttek a lakedaimonokhoz, hogy véget vessenek a háborúnak a mindkét hadakozó fél által tényleg elfoglalva tartott posztók alapján.

Körülbelül négy hónapig állott fönn a négyszázaskormány — πολιτεία. Az Eretriánál szenvedett tengeri csatavesztés és Euböia eleste után megdöntötték az atheneiek a négyszázaskormány uralmat és a közügyek intézését ötezer önföllegyverkezésre képes állampolgárra — τοῖς ἐκ τῶν ὅπλων — bízták, de egyúttal határozatilag kimondották, hogy semmiféle hivatal után zsoldot nem fizetnek. Aristokrates és Theramenes idézték elő ezen újabb alkotmányhozást: mert nem helyeselheték, hogy a négyszázaskormánytanács mindent saját maga végzett és nem juttatott részt a kormányzásban az ötezernek. Az a nézet uralkodik még most is, hogy ez az ötezer jól végezte a közügyeket. (Ugyanezt mondja Thukydides is).

Ezután elbeszéli a szöveg az arginusai tengeri ütközetben résztvevő strategok dolgát, a dekeleiai hadjáratot és azt mondja, hogy a békét Kleophon akadályozta meg, mert részeg fővel és pánczélosan rontott be az ἐκκλησία-ba és arra tüzelte a gyűlést, hogy ne engedjenek, ha csak a Lakedaimonok valamennyi meghódított városukat át nem engedik.

A harmincz tyrannos behelyeztetését Lysandros által akként adja elő a szöveg, hogy a tömeg a δῆμος uralmát akarta megmenteni, az előkelők — γνῶριμοι, — a hetaireiák tagjai oligarchiára vágytak, azon vagyonosabbak pedig, a kik nem voltak tagjai a hetaireiáknak, az ősi alkotmány — τὴν πατρίον πολιτείαν — visszaállítását követelték. Ezek közé tartozott Archinos, Anytos, Kleitophon, Phormisios, a főember azonban Theramenes volt. Lysandros az oligarchikus párt részére állván, a nép — ὁ δῆμος — kénytelen volt az oligarchiát megszavazni — χειροτονεῖν. Az indítványt az ily értelemben való néphatározatra — ψήφισμα — Drakontides terjesztette be Aphidnából.

Pythodoros archonsága alatt lön a harmincz tyrannos az

uralomba behelyezve. A mint a hatalmat a kezökbe kapták, ötszázas államtanácsot és egyéb hivatalokat állítottak föl és azokkal töltötték be, a kiket az ezer állampolgár közül e célra kiszemelnek vala — ἐκ προκρίτων ἐκ τῶν χιλίων. Hogy hogy jött létre ez az «ezer», az teljesen ismeretlen előttünk. A harmincz tyrannos magához csatolta a Peiraieus 10 archonját, továbbá a 11-es hóhér-collegiumot és még háromszáz ostorost — μισθοφόρους. Ezekkel azután le is tudták fogni az egész várost. Eleinte mérséklettel kormányoztak, mintha csakugyan az ősi alkotmány — τὴν πάτριον πολιτείαν — értelmében ohajtanának eljárni. Megszüntették ugyan Ephialtesnek és (az eddig nem említett) Archestratosnak az Areiopagra vonatkozó törvényeit és Solon törvényei közül azokat, a melyek kétértelműek voltak; megszüntették az esküdtbíróságok felségjogát is — τὸ κῆρος ὃ ἦν ἐν τοῖς δικαστηρίοις — mintha csak félreértést nem tűrő módon akarnák talpra állítani az államéletet — πολιτείαν. Megszüntették azt a sok visszaélést is, a melyre azon törvény adott alkalmat, a mely érvénytelenné tette oly állampolgárnak a végrendelkezését, a ki vagy nagyon el volt már gyöngülve, vagy nem volt az eszénél — μανίων — vagy pedig valamely asszony incselkedéseinek engedett — γυναικὶ πιθόμενος, — midőn végrendelkezett. Ezt a törvényt ők most eltörölték, szabadságára hagyván mindenkinek, hogy hagyja a vagyonát arra, a kire akarja. Azért törölték pedig el ezt a törvényt, mert a sykophanták, a hamis följelentést tevő örökséglesők és ügynökeik nagyon gyakran visszaéltek vele. Elpusztították a sykophantákat, azokat, kik a népnek — δήμῳ — hizelegtek, a gaz üzelmek mestereit, — κακοπράγμονας — és a gonoszokat — πονηρούς. A város örvendve vette mindezt tudomásúl. De később, mindjobban gyökeret vevén a hatalmuk, nem kimélték egy állampolgárt sem, sorra leöldöstették mindazokat, a kik vagy gazdagságuk, vagy előkelő származásuk — τῷ γένει — vagy személyes tekintélyök — ἀξιώμασιν — által kitűntek a többiek közül. Az elrettentés eszközét használták, hogy mentül több kincset rabolhassanak. Rövid idő alatt nem kevesebb állampolgárt ölettek meg mint 1500-at.

«Megsokalta ezt Theramenes, felszólította őket, hogy hagyjanak föl eddigi politikájokkal és adják át a kormányt a

legjobb férfiak — τοῖς βελτίστοις — kezébe. Eleinte vonakodtak, de később mégis kiszemeltek 2000 állampolgárt — πολιτῶν δισχιλίους — mintha ezeknek akarnák csakugyan a hatalmat átadni, mert attól tartottak, hogy vezérévé választja Theramenest a nép — δήμου — és megdönti ezt a — harminczas — δυναστεία-t. Theramenes nem érte be a kétezerrel; ő azt mondotta, hogy ha csakugyan részeltetni akarják a kormányzásban mindazokat, a kik erre alkalmasak — ἐπιεικέσι, — hát akkor háromezer embernek a kezébe tegyék le a hatalmat: mert szerinte ebben a számban van benne az erre alkalmas állampolgárok erényének — ἀρετῇ — az összessége — ὥς ἐν τούτῳ τῷ πλήθει τῆς ἀρετῆς ὀρισμένης. De azután szemökre vetette azt is, hogy míg egyfelől erőszakosan kormányoznak, addig másfelől megfélemlenek a kormányzottak fölszereléséről (a háború céljaira). Erre megcsinálták a háromezer névjegyzékét, de folyton maguknál tartották és esetről-esetre meg is hamisították, a mint pillanatnyi érdekek vagy szeszélyök hozta magával.»

Thrasylbulos elfoglalván a menekültekkel Phylét, a harmincz tyrannos Theramenest kivégeztette. Hogy ez megtörténhessék, két törvényt alkottattak a tanács — βουλή — által. Az egyik törvény autokratorokká tette a harminczat, fölhatalmazván őket bárkit is megöletni azon állampolgárok közül, a kiknek nevei nem foglaltatnak a 3000 névjegyzékében. A másik törvényben pedig kirekesztették az alkotmányból — πολιτεία — mindazokat, a kik vagy résztvettek Eetoneia falának ledöntésében vagy ellenségei voltak a négyszázas uralomnak vagy pedig azoknak, a kik az előbbi oligarchiát előkészítették. Theramenesre ráillett mind a kettő. Így vált az ő kivégeztetése lehetségessé. Theramenes megöletése után elszedték a fegyvereket mindazon állampolgároktól, a kik nem voltak fölvéve a 3000 közé. Sok durva gaztettet követtek ekkor el. Segítséget kértek Spartától és kaptak is. Kallibios 700 spartaival be is helyezkedett az Akropolisba.

Győzván a Phyléből kiindult menekültek nyílt csatában is, miután már Munychiát a kezökbe kerítették, az athenei nép letette a 30 tyrannost és 10 autokratort választott a háború befejezésére. Ezek azonban csakis arra gondoltak, hogy Lakedaimon-

tól pénzt kapjanak kölcsön. (Itt azután a szöveg ismét szerfölött meg van romolva.)

Peiraieus és Munychia már a kezökben lévén a menekülteknek, az egész nép föllázadt, le is tette a tíz autokratort és helyébe más tíz férfit választottak a legjobb hírnevűek közül; Rhinon Paiaiiniából és Phayllos Acherdosból álltak most a kibékítési politika élén. Sikerült is ez Pausanias spártai király közbejöttével. Magasztalták is Rhinont, hogy oly jó indulatot tanúsított a nép — *δημος* — iránt. Rhinon és társai az oligarchiától kapták hivatalukat, de ők odaálltak most önként a győztes demokratia elé, követelvén, hogy a nép számadoltassa meg őket, a mi meg is történt — *τὰς εὐθύνας ἔδοσαν τῇ δημοκρατίᾳ* — nem is vonta őket senki többé felelősségre sem a városban maradtak, sem a Peiraieusból bevonultak közül. Ezért azután Rhinont azonnal strategosszá választották.

Az Eukleides archonsága alatt helyreállított demokratia behelyezéséről a szöveg nagyon kevés alkotmányjogilag fontos mozzanatot említ föl. Hosszadalmas részletességgel adja elő az Eleusis és Athen közti állampolgári jogviszonyok szabályozására vonatkozólag létrejött megállapodásokat. Csak a gyilkossági pereket — *δίκας φόνου* — és az amnestiát említi, meg hogy a Peiraieus volt kormányzó a Peiraieusbeliek előtt adjának számot hivatalos működésök felől — *εὐθύνας δὲ δοῦναι* — a városban — *ἐν τῇ ἁστέῃ* — levők pedig a városiaknak. A szöveg itt is rones: az *ἐν τοῖς τὰ τιμήματα παρεχομένοις* a jelen összefüggésben érthetetlen. Archinos fejezte be a kibékülés művét az ő bölcs és emberszerető intézkedéseivel. Ezt tüzetesen adja elő a szöveg, főlemlíti Thrasybulos — *παρὰ νόμων* — esetét is, meg azon indítványát, a mely a Peiraieusból bevonult összes egyéneket részesítette a kormányzásban, — *πολιτείας* — tehát többek közt olyakat is, a kik köztudomás szerint rabszolgák voltak — *φανερῶς ἦσαν δοῦλοι*. A midőn pedig valaki, daczára az amnestiának, ismét régi bűnöket kezdett kutatgatni, — *μνησικαχεῖν* — odavonszolta őt a βουλή elé és keresztül vitte, hogy ítélethozatal nélkül azonnal kivégeztessék. «Most mutasátok meg — így szóla ő — hogy meg akarjátok menteni a demokraciát, most, hogy hiven megtartjátok eskütoke. Ha bűntetlenül hagyjátok ezt az egy izgatót, akkor példáját fogják kö-

vetni mások is ; de üdvös lesz ez a példa, ha őt halállal lakoltatják azok rosszlelkűségeért.»

Megtörtént. Az izgatót kivégezték, és soha többé senki nem háborgatta az amnestia folytán létrejött egyetértést. Bölesen és államférfiúilag intézték most már közügyeiket az atheneiek, mert megszívlelték — *καρδία* — a múlt tanulságait ; és valóban nemcsak azon okokat szüntették meg, a melyek korábban annyi bajt vontak maguk után, de még visszafizették a harmincz tyranos által kötött kölcsönt a Lakedaimonoknak is. Nemcsak hogy nem terhelték túl az egyes állampolgárokat új adókkal, de még szétosztották az állampolgárok közt mintegy kárpótlásul a szenvedett sérelmekért az oligarchák elkobzott vagyonát is.

Igy fejezi be a szöveg az alkotmánytörténelmi részt. Visszatekintve azon alkotmánytörténelmi anyagra, melyet e szöveg földolgozva elénk ad, lehetetlen mindjárt első pillanatra föl nem ismernünk egyfelől az új adatok fontosságát, másfelől meg azt az ellentétet, a mely közte és Aristoteles Πολιτικά-ja, de meg Thukydides és Xenophon Ἑλληνικά-ja közt jelentkezik. Ha a British Museum szövegét olvassuk, úgy Drakon államjogtörténeti jelentőségéről, de meg Solon és Kleisthenes alkotmányjogi reformjairól is egészen más képet nyerünk, mint a minőt Aristoteles Πολιτικά-jából, de meg Plutarchosból is kiolvashatunk. Drakon, kit eddig csak mint büntetőjogi törvényhozót ismertünk, most úgy jelenik meg előttünk, mint a timokratiai gondolatnak, valamint a később Theramenes által keresztülvitt hoplitacensusnak ősrégi életbeléptetője, Solon pedig, kit mint a timokratia megteremtőjét és az Areiopag tanácsa állambirósági szerepkörének fölavatóját bámultunk, veszít mind a két téren hagyományos jelentőségéből. Az Areiopag tanácsa felől azt olvassuk, hogy a Theseus utáni időkben, évek hosszú során át már mint egy magát a kilépett archonokból kiegészítő és viszont az összes tisztviselőket kinevező legfőbb batóság kormányzott, s hogy az ő állambirósági szerepe is régebb mint Drakon. Nyer azonban jelentőségében Solon mint az esküdttbírságok eszmédús megszervezője és szerzője a törvény azon rendelkezésének, hogy a hivatalnokok eljárása ellen is lehessen az esküdttbírságokhoz fölebbezni. Úgy is szemléljük őt e szövegben mint a szegények melegkeblű támogatóját és előkészítőjét, sőt megnyitóját

azon alkotmányjogi fejlődésnek, mely aránylag rövid idő múlva a demokratiai államformához vezetett el, miután nem egy tekintetben hatályos fegyelmet nyert és az állampolgári jogegyenlőség alapgondolatának irányában czéltudatossá érlelődött a Peisistratos és utódainak tyrannisában. Nagyon nevezetes, hogy már Solon is behozta az archonok állomásainak sorshúzás útján betöltését, és a mi egészen új, a prokritosok vagyis jelöltek intézményét: csakis azon jelöltek sorából sorsoltathatván ki az archonok, a mely jelölteket előbb e célra az egyes phylék formá szerint megválasztottak. Fontos azon adat is, hogy az eddig előttünk teljesen ismeretlen Damasiának meghíusult államcsinyje után, de még a Peisistratos tyrannisát megelőzőleg rövid időre ismét fölülkerekedett az eupatrida-reactio: keresztülvitték, hogy tíz archon választatott, és ezek közül öt csak eupatrida lehetett. Ez azt mutatja, hogy a timokratikus szabadság egy magában véve még épp oly kevésbé volt képes megnyugtatni a vérgögs hatalmi tényezők által folyton rendszabályozgatott vagy legalább háttérbe tolt néptömegeket, mint a gazdasági bajok orvoslására életbeléptetett seisachtheia. Ez teszi azután érthetővé a Peisistratos többször ismételt ravasz államesinyjeinek fényes politikai sikereit: megértjük, hogy azért birt annyira gyökeret verni ez a tyrannis Athenében, mert az a szelid járom, a melybe az athenei népet Peisistratos kormányzati lángelméje belehajtotta, nem ismert sem születési, sem vagyonfoki rangkülönbséget, hanem mindenkre nézve egyiránt a törvényelötti egyenlőség kérlelhetlenül következetes uralmán alapúlt. A Peisistratos tyrannisának épp oly határozottan emberszerető — φιάνθρωπος — jellege itt áll most előttünk a maga teljes félreismerhetlenségében; szinte érezzük, hogy ebben az időben Athenében a Peisistratos politikájához csatlakozni annyi volt, mint sikeresen küzdeni az eupatridák öröklött hatalmának szakadatlan túlkapásai ellen. Ez mindenesetre fontosabb mint az, a mit szintén most hallunk először, hogy Peisistratos jól nősült másodizben is, 1000 argosi katonát kapott kölcsön a tulajdon külföldi apósától és ezen 1000 argosi zsoldos segítségével győzött azután az athenei államnak akkor még nagyon is hagyományos fölfogású szabadsághősei fölött Pallenénél. A minthogy fontosabb azon — nem kevésbé új — adatnál is, mely arra tanít

meg bennünket, hogy Thettalos volt és nem Hipparchos a Harmodios szeretője. Nincs annak — úgy látszik — semmi beigazolható alapja ezen szöveg szerint sem, hogy Peisistratos, míg a legfőbb hatalom polczán állott, komolyan szövetekezett, vagy csak kaczerkodott volna is az eupatridák politikájával. Kenyon félreérti a *κατάστασις* szó jelentményét a szöveg ezen kapcsolatában, midőn Peisistratosnak ez irányban conservativ hajlamokat vél tulajdoníthatni. Érdekes az is a British-Museum szövegében, hogy Peisistratos alakja úgy domborodik ki ott, mint a ki jelentékeny mérvben emelte a földművelést az athenei állam területén, habár csak politikai czélokért szorította is ő első sorban az atheneieket egy oly életre, a mely távol tartsa magát a közügyektől az ő jól gondozott otthonában.

Solon mint «békéltető» és «archon» nem birta ennyire sem a jogállam, sem a kulturállam érdekeinek útját egyengetni. A Peisistratidák elűzetése után, a mi csakis a jósdák által fölbujtogatott spartai nyers haderő segítségével történhetett meg, újból fölülkerekedik az eupatrida-reactio. Mutatja azt az a skolion-féle bordal is, melyet a szöveg közöl. Valószínűleg az a Kedon is, ki még a Peisistratidák uralma alatt tett zendülési kísérletet, ennek a reactionnak állott szolgálatában. Kleisthenes azonban, a ki leverte a Peisistratidák alól fölszabadult Athenében lábrakapott eupatrida-reactiót, határozottan a nép barátja volt. A szövegben foglalt adatok világánál tisztán, világosan megérthetjük már most az ő államjogi reformjainak természetét. Az összes állampolgárság egységesülését akarta előmozdítani Kleisthenes, midőn a négy hagyományos phyle helyett 10 új phylét állított föl és ezekbe az összes szabad embereket egymással teljesen egyenjogú és egyenrangú állampolgárokkul osztotta be, tekintet nélkül úgy a családfára mint a vagyonfokra; sőt távol tartotta ez új szervezettől még a hagyományos trittyseket is, nehogy ezek mint vérségi befolyások kapcsolatai gátolják a phylékbeni egyenjogúságot. Kleisthenes új trittysei nem nemzetségi, de tisztán topographiai alapon állottak, a községeknek — *δημοί* — lévén csupán kapcsolatai. A szöveg szerint államjogi jelentősége, sőt államjogi eredete volt azon szokásnak, hogy az atheneiek Kleisthenes óta magukat hivatalosan csakis azon község után nevezték el, a melyben laktak. Kleisthenestől származik

ez a rendszabály is és Kleisthenes azért gondolta ki és fogantatosította azt, hogy az új állampolgárok, a *νεοπολιται* ne érezzék magukat feszélyezve homályos eredetök vagy alacsony származásuk miatt, szemben a régi állampolgárokkal, kik már az által is, hogy az atyjok nevét tették oda a saját nevök mellé, a saját családjok ősi fényére emlékeztettek. Fontos adat az is, hogy Kleisthenes megtett állampolgárrá minden szabad embert, a ki az athenei állam valamelyik községében lakott. Hogy tömegesen szabadított volna föl rabszolgákat, annak ezen szövegben semmi nyoma. A demarchokat ő állította és ugyanazon jogkörrel ruházta föl, a melylyel azelőtt a naukrarok bírtak. Egészen új az is, hogy Kleisthenes a 10 strategot a polemarch alá rendelte. A Peisistratidák befolyásos párthíveinek eltávolítása végett hozta be ugyancsak maga Kleisthenes az ostrakismost. Vagy atimiába esni vagy Euboiá déli csúcsára menni lakni: e között kellett választania az ostrakizáltnak. A szöveg szerint Telesinos archonsága előtt az archonokat megint úgy választották, habár ekkor már évek óta életbe voltak léptetve a Kleisthenes reformjai. Ezért nevezheti Plutarchos a Kleisthenes korát még aristokratiának. De Telesinos archonsága alatt behozzák a sorshúzást, még pedig a babszemekkel kisorsolás — *κωμωστικ* — alakjában. Maroneiában fedezik föl a bányákat Nikodemos archon korában és Themistokles száz hajót épített a befolyt száz talentomon, a helyett, hogy az — miként kívánták — a nép között osztatott volna ki. Egészen új adat, hogy az Areiopag tanácsa a salamisi csata után 17 évig vezénylő befolyást gyakorolhatott újból az athenei államéletre és csak azért, mert a salamisi csata előtt, midőn maguk a strategok hívták föl a népet a menekülésre, egyedül az Areiopag nem vesztette el a fejét, hanem 8 drachmát adott minden egyes polgárnak és betelerle a hadképes férfiakat mind a hajókra. A szöveg szerint Aristeidés csábitotta az atheneieket arra, hogy a hegemoniát olyasmire használják föl, a mi egyértelmű volt a szövetségesek pénztárának megrablásával, csak hogy a különféle közszolgáltatokért fizetendő zsold által kenyérbe telessenek vagy 20,000 állampolgárt s köztök 6000 esküdtbirót Athenében. De nagyban előmozdította volna Aristeidés a demokrátiát még az által is, hogy ő hívta volna be a vidékiek nagy tömegét a városba állandó megtelepülésre.

Ephialtes úgy mutatja be mint a nép megvesztegethetlen barátját, a ki azzal kezdte politikai pályáját, hogy számos areiopagitát tett tehetetlenné, sikkasztási pert akasztván a nyakukba, a minek folytán el is ítéltettek. Az Areiopag tanácsának állam-bíróági s egyáltalán politikai jogkörét Ephialtes a medismossal vádolt Themistokles cselszövényének segélyével dönti meg, ezen jogkört részint az ötszázas államtanácsra, részint a souveraine népgyűlésre, részint az esküdtbíróságokra ruházván. Része van azonban az ez ügyben alkotott törvények indítványozásában valami Archestratosnak is. Ephialtes ledöfötése után már bekövetkezik a hanyatlás részint a tehetségtelen, de roppantúl dús-gazdag Kimonnak lélekvasárló pártoskodása, részint meg a miatt, hogy az atheneiek ebben az időben hadvezérekké rendszerint nem az egyéni képességek által kiváló tapasztalt szakerőket választották meg, hanem oly tehetségtelen férfiakat, a kiknek minden érdemök abból állott, hogy ősrégi fénynyel tündöklő családból származtak. Meg is adták az árát, mert az ilyen hadvezérek járatlansága miatt majd minden hadjáratuk 2000—3000 hoplitának életébe került az atheneieknek; az előkelő társadalmi rétegekből nem kevésbé, mint az alsóbb néprétegekből. Az orthodox philologok nagyon tévesen nevezik tehát a Kimon korát az egészséges athenei állam- és népelet — «gesundes Athenenthum» — fénykorának. Nem ismeri ezt a szöveg, de még az Aristophanes által annyira magasztalt Myronides ó γερν-*vádas* dicsőségét sem a politikában.

Egészen új, hogy Ephialtes halála után vagy hat esztendővel bocsátották csak archonságra a zeugitákat. A szöveg még meg is nevezi Menesitheidest, mint a ki először lett volna archon a zeugiták vagyonfok-osztályából. Ha ez áll, akkor reakciónak kellett bekövetkeznie 477 után, mert 477-ben Aristeidés már keresztülvitte, hogy bármely vagyonfok-osztálybeli athenei állampolgár is lehessen archon, tehát még a thetek közül is. A szöveg nem említi ugyan Aristeidés reformját; de ez még nem ok, hogy kétkedjünk ezen alkotmányjogi reform történelmi valóságában. Hisz maga a szöveg is korszakot jelez Aristeidés neve után az athenei alkotmány-történelemben. Nem valószínű, hogy Miltiades fénytelt emlékezetének árnyékában ennek borkedvelő fia, Kimon, az ő örökös etetéseivel, itatásaival

csakugyan képes volt odahatni, hogy az Aristeides archonsági reformja hatályon kívül helyeztetett, az archonsági qualificatio a pentakosiomedimnosokról csakis a hippeusekre terjesztetvén ki, úgy hogy Perikles korában valóságos vívmány számába ment, hogy az archonsági qualificatióba a zeugiták is fölvétettek.

Lysikrates archonsága alatt állítják föl a 30 községenkénti bírót; Perikles 3 évvel később alkotja meg azt a törvényt, a mely csak azokat ismeri el állampolgárokkul, a kiknek apjuk-anyjuk már állampolgár volt.

A szöveg szerint a bírói zsoldot, a heliastikont Perikles hozta be, még pedig azért, hogy ellensúlyozhassa ez által a hatezer esküdtbíró állampolgárnak államilag nyújtott obolosnyi napi-díj által a conservatív, sőt tán határozottan retrograd irányban dolgozó Kimonnak nagy népszerűségét és fertelmesen lélek-vásárló pártpolitikai üzelmeit. Perikles alakja egyáltalán nagyon szerény talapzaton jelenik meg előttünk a British Museum görög szövegében. Dicséri őt e szöveg szerzője; de nem csinál belőle oly óriási alakot, mint a modern történetírás. A szöveg szerint Damonides Oából hajtotta bele Periklest a peloponnesosi háborúba és a bírói zsold behozatalát is ez tanácsolta volna neki. Hogy minő okon hozza csak itt összefüggésbe a szöveg a sors-húzás esélyeit az államélet hanyatlásával, ezt a szövegnek éppen e helyütti roncs állapota miatt nem érthetjük meg. Lehet, hogy arra akar célozni, hogy ebben az időben már a prokritosokat, vagyis a jelölteket is úgy sorsolták ki, a mi a szöveg egy másik helye szerint csakugyan be is következett az archonokra nézve is. Nem helyezhető különös súly arra, hogy a szöveg az esküdtbírák tömeges megvesztegetését Anytostól, mint e részben első kezdeményezőtől keltezi.

A Perikles halálára következett időkben a szöveg is a még nagyobb hanyatlás korát látja: Perikles korát is azonban csak viszonylagos értelemben mondja a virágzás korának. A Perikles után szerepelt demagogokat tudatlan embereknek nevezi, a kik csak hízelegni akartak a népnek; Kleont műveletlennek is; de dicséri Nikiast, Thukydidest, Melesias fiát, a kit Kimon sógorának mond. Kleophon lantesinálót részeges embernek mondja és azt állítja, hogy ő hozta be először a diobeliát, a mivel azonban a zsold fokozatos behozatalának kérdése éppen nincs még

eldöntve, sőt ez nyílt ellentétben áll a 41-ik fejezettel, a hol Agyrrhiosról és Herakleidesről mondatik, hogy az ἐκκλησιάζον-t először ezek hozták volna be. Az azonban lehetséges, hogy nem Kleon, de Kallikrates emelte a zsoldot 3 obolosra még ebben a korszakban. Theramenest mentegeti: nem önérből szolgált volna ez valamennyi kormányt, hanem hogy minden uralom alatt a rossz ellen küzdjön.

Nem említi a szöveg sem az εἰσφορά behozatalát, sem a πρόβουλος-ok föllállítását a sikeli vereség után; a 400-as uralom behelyezését pedig részletesen írja le ugyan, de nagyban eltérőleg Thukydides előadásától. Azt mondja, hogy a 400-as oligarchiát, Peisandros, Antiphon és Theramenes éleselmű államférfiak ezen művét a nép csak azért szavazta meg, mert elhitették vele, hogy a persa király pénzt fog adni a háború folytatására, sőt szövetségesé lesz Athennek, ha ledöntik a demokrátiát.

Új adat, hogy *Melobios* tartott beszédet a 400-as oligarchia mellett, az indítványt azonban Pythodoros tette meg. Új adat az is, hogy Pythodoros indítványára a már meglevő 10 probulos mellé még más húszat választottak a 40 éven fölül állampolgárok közül, és hogy e 30 férfiú készített oly alkotmányjavaslatot, a melyről semmit sem látszik tudni Thukydides. Érdekes, hogy ezen 30 egyúttal indítványt tett a gondolatszabadság, illetőleg szólásszabadság korlátainak ledöntésére a γραφή παρανόμων-on kívül még más irányban is, és hogy ez ugyancsak kemény sanctióval el is fogadtatott. Hogy a hivatalokkal ne járjon zsold, ezt már tudtuk; de nem tudtuk, hogy a 9 archon és a jelenlevő prytanok kivételt képeztek. Új az is, hogy az «ötezer» vagyoni census alapján csak a háború tartamára ruházott föl a souverainitás jogaival; de új az is, hogy tíz-tíz férfit választottak a 40 éven fölüliek közül minden phyléből az 5000 kiszemelésére. Új az is, hogy az 5000 választott 100 férfit az alkotmányterv kidolgozására, és hogy ez a 100 férfiú két alkotmánytervet terjesztett be, egyiket a későbbi idők számára, egy másikat pedig azonnal életbeléptetés végett. Mind e felől nem tud Thukydides semmit, hogy Aristoteles Πολιτικά-ját ne is említsem. A 30-dik éven fölül életkor úgy szólván az egyedüli qualificatio, a melyre e két javaslat építve van. A jövőre szóló alkotmánytervnek nevezetes vonása, hogy a fontosabb állomá-

sokra a választást hozza javaslatba, még pedig az államtanács által föllállított jelölt-jegyzék alapján. Az államtanácsnak négy osztályra — senatusra — osztása is új valami előttünk. A rögtön életbeléptetendő alkotmánynak új azon rendelkezése is, hogy a 400-as tanács phylénként azon 40—40 férfiúból alakuljon meg, a kiket a phylék a 30 éven fölüliek közül fognak kiszemelni választás útján. A 400-as tanács tölti be a hivatalokat, alkot törvényeket, de ha államjogi törvényeket alkot, ezeket meg kell tartani és nem szabad megváltoztatni. Mindez éppen annyira új előttünk mint a strategoknak választása az 5000 által és mint azon 10 autokrator és az ő jegyzőjük, a kiknek az államhatalom kezelése tulajdonkép a kezébe adatott.

Az Eretriánál szenvedett vereség, illetőleg a 400 megdöntése után *Aristokrates* és *Theramenes* alapították meg a hoplita-census alapján a tömeguralmat. Itt csak az Aristokrates neve új mint kezdeményező. Új a 30 tyrannos behelyezése előtti idők három pártjáról szóló tudósítás is; nem ismertük eddigelé azon phasisát sem a 30 tyrannos uralma behelyezésének, a midőn 1000 állampolgár szemelt ki az 500-as államtanács és a hivatalok számára jelölteket. A 30 tyrannos a szöveg szerint is eleinte bölcs önmérséklettel és hagyományos erkölccsel kormányzott. Ezt tudtuk, de nem tudtuk azt, hogy a 30 megszüntette Ephialtesnek és Arcestratosnak az Areiopagra vonatkozó törvényeit és hogy korlátlanná tette a szabad végrendekezési jogot, nehogy a sykphanták mint az örökséglesők ügynökei öregség, örültség vagy női csábítás czimén megtámadhassák följelentéseik által a végrendeletek érvényességét. Hogy a 30 azután autokratorrá tette magát és leöldöstette nemcsak a gazdagokat, de az előkelő származásúakat és a személyes tekintéllyel bírókat is, csak hogy elrabolhassa a vagyonukat, ez sem volt még így megvilágítva eddigi forrásaink által. 1500-ra teszi a szöveg is a leölt áldozatok számát. Nevezetes az az adat is, hogy Theramenes nem érte be azon 2000 állampolgárral, a kiket a 30 zsarnok meg akart hagyni a politikai jogok gyakorlásában: ő 3000 állampolgárt kívánt: mert azt állította, hogy éppenséggel 3000 ember képes megfelelni úgy értelmileg mint vagyoniilag a politikai jogokat gyakorló állampolgárság fogalma követelményeinek. Theramenes kivégeztetésének előkészítését

is egészen másként adja elő a szöveg, mint Xenophon. Törvényt alkottak, mely kizárta őt is, mint a 400-as oligarchiával ellentétbe jutottat a 3000-ból és ugyanakkor törvény által adattak maguknak fölhatalmazást szabadon leölelhetni bárkit is, a ki nincs fölvéve a 3000 névjegyzékébe; a névjegyzéket pedig meg-hamisították.

A 30 zsarnok bukása után a szöveg még előbb a 10 autorator uralmát említi, és azután ismét más tizes kormányt, a mi szintén nem fordul elő így Xenophonnál; ez az utóbbi 10 hozta volt létre azután a kibékülést a győztes phylei menekültek és a városiak oligarchikus pártja között, Pausanias spartai király közvetítésével. *Thrasylulost*, a kit eddig ezen nagy fölszabadulás legkimagaslóbb előharczosának tartottunk, csak egyszer hozza elő a szöveg, kevésbé jelentékeny szerepben. Szintűgy nem említi a szöveg *Kritias*t, a 30 fejét sem. A főalak nála *Rhinon* Paianióból, tehát ismét egy nagy befolyású athenei államférfi, a kit eddig alig ismertünk és *Phayllos* Acherosból. Rhinon és társai még az oligarchiától kapták hivatalaikat, de oly becsületesek voltak, hogy önként számoltak le a demokratia előtt hivatalos pénzkezelésekről és egész működésekről. A helyreállított demokratia pedig, az amnestia alapján, jól kormányzott a szöveg szerint, sőt visszafizette a spartaiaknak még azon kölcsönt is, melyet az ő kincsei, a 30 tyrannos, népellenes czélokra fölvettek.

Az új adatok üde szellőjével hathat ez mind reánk, valamint az *Archinos* szereplése is, a ki *Thrasylulost* beperelte, mert ez még rabszolgákat is részesített az állampolgárságban, — azt az izgatót pedig, a ki daczára az amnestiának, újból árulkodni kezdett oligarchapárti üzemek czimén egyik-másik athenei ellen, *Archinos* az államtanács elé hurczoltatta és ki is végeztette, hogy elrettentő példát nyújtson az amnestia és a békés egyetértés háboríthatlan biztosítása érdekében. A 30 zsarnok elkobzott vagyonát azután a nép közt osztották föl. A nép már most megszívlelte a múlt keserű tanulságait és derekasan kormányozta már ezentúl az állam ügyeit.

Mindez igen érdekes és nagyrészt egészen új, de korántsem nyújtja egész képét az athenei alkotmánytörténelemnek még csak nagy körvonalakban sem. Hisz *Tisamenos* korszakalkotó államjogi törvényhozásának, a melylyel pedig az Euklei-

des-féle új korszak tulajdonkép fölavatva lön, nem találjuk se mi nyomát ezen egész előadásban, a minthogy nem találjuk megemlítve Aristeides archonsági reform-psephismáját sem, daczára annak, hogy a szöveg a tizenegy alkotmánykorszak közül egyet maga is Aristeidesre vonatkoztat mint kezdeményezőre. Szintígy nincs említés téve az athenei állam legfontosabb pénzügyi közegéről, a 4 évre választott $\acute{o} \epsilon \pi \iota \tau \eta \delta \iota \sigma \iota \chi \eta \sigma \epsilon \iota \nu \epsilon \kappa$ nevezett főkincstárnokról: pedig, ha nem is akarnók elfogadni a Müller-Strübing hypothesisét, ez a magas hivatal, hogy 339-ben már létezett, ezt még a legóvatosabb orthodox szakkritikus, Gilbert is beismeri.

A szöveg második része az Eukleides-féle korszakban tényleg fönnállott állami közegeket ismerteti tüzetesen. Erről majd más alkalommal. Jelenleg csak az alkotmánytörténelmi résznek kritikai méltatására óhajtottam szorítkozni, hogy bemutathassam a m. tisztelt Akadémia előtt azon nevezetes anyagot, mely Európaszerte már is annyi szakbarátot foglalkoztat. *)

*) A szövegben föntebb (59. l.) azt mondom, hogy egészen új a Solon által behozott «*prokritosok*» intézménye. Nehogy félreértessem meg kell jegyeznem, hogy ez a kifejezés $\pi \rho \omicron \kappa \rho \iota \tau \omicron \nu \epsilon \varsigma$ előfordul kapcsolatban a hivatalok betöltésének eszméjével *Isokrates*nél is (Araëopagit. c. 24.), valamint előfordul *Demosthenes*nél (Contr. Neær. p. 1370) ez a kifejezés $\tau \eta \rho \epsilon \iota \tau \omicron \epsilon \kappa \pi \rho \omicron \kappa \rho \iota \tau \omicron \nu$: ámde mindez még csak nem is sejtetheti velünk a *prokritosok* azon formaszereinti intézményét, a melynek *Solon* korabeli létezéséről most veszünk először hírt a British Museum szövegéből. — *Rhinon*ról Archippos vígjátékot is irt (Athen. Deipnos. XV.); *Archestratos* alatt alighanem a Mytilenénél elesett strateg (Lys. 21.) és nem Chaireas állítólagos atyja (Eupol. Chrys. 4.) értendő. — *Melobios* egyike volt a 30-nak Hypereides szerint. — Hogy mért nem tulajdoníthatni a British Museum görög szövegét *Herakleides Pontikos*nak? Ezen kérdésre már mások adták meg a feleletet. — — Kenyon tévesen javítja ki p. 103 a $\alpha \rho \delta \iota \alpha$ -t $\iota \delta \iota \alpha$ -ra.

Negyedik kötet. 1876.

I. Szám. Visszapillantás közgazdaságunk egy negyed századára. *Keleti Károlytól*. 20 kr. — II. Szám. Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog. *Wenzel Gusztávtól*. 25 kr. — III. Szám. A szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben magyar szempontból. *Tóth Lőrincztől*. 40 kr. — IV. Szám. Emlékbeszéd hodosi és kizdiai br. Sina Simon felett. *Tóth Lőrincztől*. 20 kr. — V. Szám. Az országos jog és a particularis jogok közti viszony. *Wenzel Gusztávtól*. 60 kr. — VI. Szám. Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond lev. tag fölött. *Jakab Elek* lev. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. A telek-könyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesítésére. *Zlinszky Imre* lev. tagtól. 40 kr. — VIII. Szám. Bertha Sándor emlékezete. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. Magyarország városai és városjogai a multban és jelenben. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr.

Ötödik kötet. 1877.

I. Szám. A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 30 kr. — II. Szám. Fényes Elek emlékezete. *Keleti Károly* r. tagtól. 20 kr. — III. Szám. A társadalom keletkezéséről. *Beöthy Leó* l. tagtól. 60 kr. — IV. Szám. A «*Servitus fumi immitendi*» hazai jogunk rendszerében. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 20 kr. — V. Szám. Magyarország népességének szaporodása és fogyása országrészek és nemzetiségek szerint. *Keleti Károly* r. tagtól. 20 kr. — VI. Szám. Két legújabb törvényhozási mű a polgári perjog köréből (A német perrend és az osztrák perrendtartási javaslat.) *Zlinszky Imre* l. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. Emlékbeszéd alsóviszti Fogarasi János r. tag fölött. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 40 kr. — VIII. Szám. Öt év Magyarországi bűnvádi statisztikájából. *Konek Sándor* r. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Magyar hölgyek leveleiről. *Deák Farkas* l. tagtól. 20 kr.

Hatodik kötet. 1880.

I. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedései mozgalmá. *Dr. Konek Sándor* r. tagtól. 30 kr. — II. Szám. Nagy férfiak szerepe a történelemben. *Zsinszky Mihály* l. tagtól. 20 kr. — III. Szám. Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról. Irodalomtörténeti tanulmány *Jakab Elek* l. tagtól. 30 kr. — IV. Szám. Emlékbeszéd Urbázy György felett. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. 10 kr. — V. Szám. Palaczkzy Ferencz emlékezete. *Zsinszky Mihály* lev. tagtól. 20 kr. — VI. Szám. A nemzetgazdaságtan és módszere s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei. *Dr. Weisz Bélától*. 10 kr. — VII. Szám. A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi és nyelvészeti tanulmány tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, multjára, mivoltára és gyökeres javítására. *Irta Bakos Gábor*. 20 kr. — VIII. Szám. A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész. *Kautz Gyula* r. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. *Irta Láng Lajos*. 30 kr. — X. Szám. Gróf Teleki Domokos emlékezete. *Irta Deák Farkas*. 20 kr. — XI. Szám. Emlékezés Zlinszky Imre l. tagra. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 20 kr. — XII. Szám. A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. Székfoglaló értekezés *Hajnik Imre* r. tagtól. 40 kr.

Hetedik kötet. 1882.

I. Szám. A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint. *Dr. Medveczky Frigyes*től. 20 kr. — II. Szám. A nemzetiségi viszonyok Magyarorszáiban az 1880. évi népszámlálás alapján. *Keleti Károly* r. tagtól. 40 kr. — III. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalmá 1877—1879. *Konek*

Sándor r. tagtól. 70 kr. — IV. Szám. A magyar felsőház reformja. *Irta Tóth Lőrincz* r. tag. 60 kr. — V. Szám. B. Eötvös József «A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra» című munkájáról. *Trefort Ágoston* t. tagtól. 10 kr. — VI. Szám. A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 20 kr. — VII. Szám. A vasuti ügy s a posta- és távirdai ügy közti összeköttetés Magyarországon a közlekedési és névszerint a vasuti jog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 20 kr. — VIII. Szám. Sallustios államformái és a görögök politikai irodalma. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. A Demokrácia eszméje és szervezete. *Dr. Kuncz Ignác* pozsonyi kir. akad. jogtanártól. 40 kr. — X. Szám. Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690-ben. *Kovács Gyula* lev. tagtól. 40 kr.

Nyolczadik kötet. 1885.

I. Szám. Montesquieu elmélete. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 30 kr. — II. Szám. Fegyházi tanulmányok. I. Illavai fegyház. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A szerzői jogról szóló törvény. (XVI. t. cz.) *Apáthy István* r. tagtól. 20 kr. — IV. Szám. További adalék a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 40 kr. — V. Szám. Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban. *Hajnik Imre* l. tagtól. 20 kr. — VI. Szám. Melyik görög állam közelítette meg a képviselői rendszer alapon-
donlatát. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 10 kr. — VII. Szám. A népoktatás hazánkban 1869—1884. *Láng Lajos* l. tagtól. 40 kr. — VIII. Szám. Emlékezések a nemzetközi börtönügyi congressusra Rómában 1885. (nov. 16—24.) *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — IX. Szám. Gondolatszabadság és ódon tömeguralom. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 50 kr. — X. Szám. A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 50 kr.

Kilenczedik kötet. 1887.

I. Szám. Az európai monarchiák rendszeres törvényeiről, tekintettel ezek alkotmánytörténelmi előzményeire. *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 50 kr. — II. Szám. Az athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve Kleistenesztől Ephialtesig. (507—461—2-ig Kr. e.) *Schvarcz Gyula* l. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A középoktatás hazánkban (1867—1886.) *Láng Lajos* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. Székfoglaló értekezés. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — V. Szám. Dante mint politikai író. *Domanovszky Endre* l. tagtól. 10 kr. — VI. Szám. Fegyházi tanulmányok. A rabmunka. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — VII. Szám. A jog- és állambölcsészet feladatai. Székfoglaló. *Dr. Pulszky Ágost* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Szám. Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. *Concha Győző* l. tagtól. Székfoglaló értekezés. 20 kr. — IX. Szám. Magyarország népmozgalma 1880—1885. *Láng Lajos* l. tagtól. 30 kr. — X. Szám. Tudomány és társadalom. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr.

Tizedik kötet. 1888.

I. szám. Adalékok a római alkotmány-politikához és államjoghoz. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 40 kr. — II. Szám. Adalékok a magyar állampolgári társadalom egységes természetének elméletéhez. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — III. Szám. Demologiai tanulmányok. *Kőrösi József* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. A visszaesés okairól s óvszereiről. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 50 kr. — V. Szám. A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon III. András óta. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Sextus Cæcilius Africanus jogtudós. *Vécsey Tamás* r. tagtól. 60 kr. — VII. Szám. Báró Wüllerstorff és a szabadkereskedés meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában. *Matlekovits Sándor* l. tagtól. 50 kr. — VIII. Szám. Az 1839/40-diki országgyűlés viszhangja az irodalomban. *Ballaqi Géza* l. tagtól. 90 kr. — IX. Szám. Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokrátiája. *Schvarcz Gyula* r. tagtól. 50 kr. — X. Szám. A specificatio. *Hoffmann Pál* l. tagtól. 40 kr.